

TEFSİR FAALİYETLERİNDE MÜBHEMÂTÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN YERİ: EBÛ MANSÛR EL- MÂTÜRÎDÎ (Ö. 333/944) ÖRNEĞİ THE PLACE OF MUBHAMAT AL-QUR'AN IN TAFSİR STUDIES; THE CASE OF ABU MANSUR AL- MÂTURÎDÎ (D. 333/944)

Geliş Tarihi: 29.06.2019 Kabul Tarihi: 20.08.2019

@ HEKİM TAY

DR. ÖĞR. ÜYESİ

HEKİM TAY, BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAK.

Orcid.org/0000-0002-2948-2037

hekimtay@hotmail.com

ÖZ

Kur'ân-ı Kerim, topluma doğrudan müdahale eden ve hayatın olağan şartları içerisinde yaşanmışlık tecrübesiyle şekillenen ilahi kelâm (söz) olarak muhataplarıyla buluştu. Vahyin nüzûlüne şahit olan sahabe sadece âyetlerin metinlerine değil, aynı zamanda arkaplanda yaşanan olaylara da vakıftı. Dolayısıyla âyetleri anlamada pek sıkıntı yaşamadılar. Kur'ân'ın metin bütünlüğü korunarak, iki kapak arasında sonraki nesillere aktarıldı. Nüzûl sürecinden uzaklaştıkça âyetlerin tefsirine duyulan ihtiyaç da arttı. Sahabe döneminde başlayan Kur'ân araştırmaları içerik ve yöntem bakımından giderek artan yoğun bir çabanın ürünü olarak, erken sayılabilecek bir dönemde ulûmu'l-Kur'ân başlığı altında usûl çalışmalarına konu oldu. Ulûmu'l-Kur'ân'ın araştırma alanlarından birisi de mubbehâmatu'l-Kur'ân'dır. Bu ilmin konusu, kendisinden ne kastedildiği açık bir şekilde beyan edilmemiş ibarelerdir. Bu yöndeki çalışmalar ilk dönemde esbâb-ı nüzûl, müşkilü'l-Kur'ân, müteşâbihi'l-Kur'ân ve mecâzu'l-Kur'ân gibi farklı başlıklar altında yapılmışsa da daha sonra Mubhemâtü'l-Kur'ân başlığıyla müstakil çalışmalar yapılmıştır. Erken dönemde telif edilen tefsirlerden biri de İmâm-ı Mâtürîdî'nin Te'vilâtu Ehli's-Sünne'sidir. Bu çalışmada, tefsirinde rivâyet ve dirâyeti etkin bir şekilde mezceden Mâtürîdî'nin mubhemâtü'l-Kur'ân ilmine yaklaşımı araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, Mubhemâtü'l-Kur'ân, Mâtürîdî, Rivâyet, Dirâyet.

ABSTRACT

The Holy Qur'an was revealed as divine words depending on the experiences in the usual circumstances of life and in such a way as to intervene the life directly. The Companions who witnessed the revelation were aware not only of the texts of the verses, but also of the relevant events in the background. Therefore, they could easily understand the revealed verses. The textual integrity of the Qur'an was preserved and passed on to future generations between two covers. The need for the interpretation of the meaning of the verses has increased over time after the period of revelation. The Qur'anic studies that emerged at the time of the Companions became the subject of methodical studies under the title of ulum al-Qur'an in a considerably early period as a result of increasing hard efforts in terms of content and method. One of the research areas of ulum al-Qur'an is Mubhamat al-Qur'an. The subject of this science is the inscriptions that have not been explained clearly. Although the early works in this area were carried out under different titles such as asbab al-nuzul, mushkil al-Qur'an, muteshabih al-Qur'an and majaz al-Qur'an, independent studies were carried out under the title of Mubhamat al-Qur'an later. One of the early tafsirs published in the early period is Imam al-Maturidi's Ta'wilat Ahl al-Sunnah. This study aims to explore al-Maturidi's approach to the science of Mubhamat al-Qur'an, departing from his tafsir in which he effectively synthesized riwayat and dirayat.

Keywords: Tafsir, Ulum al-Qur'an, Mubhamat al-Qur'an, al-Maturidi, Riwayat, Dirayat.

Giriş

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, günümüzde Semerkant'ın bir mahallesi olan Mâtürît(d) köyünde doğdu. Tabakat kitaplarında hakkında çok az bilgi yer alması nedeniyle hayatıyla ilgili bildiklerimiz sınırlıdır. Abbâsî hilâfetine bağlı beyliklerden Sâmânoğulları'nın Mâverâünnehir'de hâkimiyet kurduğu bir dönemde yaşadı. Semerkant'ın önemli ilim merkezlerinden olan Dâru'l-Cüzcânîyye'de, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö. 248/862), Ebû Nasr el-ÿyâzî (ö. 260//874), Nuseyr b. Yahyâ el-Belhî (ö. 268/881) ve Ebû Bekir Ahmed b. İshâk el-Cüzcânî (ö. III/IX yüzyıl) gibi dönemin meşhur âlimlerinden ilim tahsil etti. Hocasının vefatından sonra müderrislik vazifesini devralan Mâtürîdî, Ebu'l-Hasan Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî (ö. 345/956), Ebû Ahmed el-ÿyâzî (ö. IV/X. yüzyıl), Abdülkerîm b. Mûsâ el-Pezdevî en-Nesefî (ö. 390/1000) başta olmak üzere fıkıh ve kelâmı adından söz ettiren seçkin talebeler yetiştirdi. Hanefî mezhebinin dördüncü kuşak âlimlerindedir.¹ Mûtezile ve Karmatîler'e yazdığı reddiyelerle bilinir. Başta kelâm olmak üzere tefsir ve fıkıh usulünde kendisine has metodolojik yöntemle kaleme aldığı, sonraki döneme damgasını vuran telifleri vardır.²

¹ Ebû Bekr Ahmed el-Cüzcânî, Ebû Süleymân el-Cüzcânî (ö. 200/816), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Ebû Hanife (ö. 150/767).

² Mâtürîdî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşâr İvâd Marûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 27: 152, 200; Ebû Muhammed Muhyiddîn el-Kureşî, *Cevâhiru'l-muğîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphane, ts.), 2: 344; Ahmed b. Muhammed el-Adnevî, *Tabakatu'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih (Suudi Arabistan: Mektebetu'l-'Ulûm, 1997), 69; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941), 1: 262, 335, 518, 751; 2: 1157, 1408, 1422, 1573, 1782; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, thk. Komisyon (Dâ-

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde Abbâsî hilâfeti gücünü kaybetmiş, Mutezilî görüşlerin devlet politikasıyla halka zorla empoze edildiği dönem (mihne olayları) geride kalmıştı. Ehl-i Hadîs olarak başlayan ana akım kelâmî hareket Ehl-i Sünnet kavramı çerçevesinde siyasi otorite ile birlikte halk desteğini güçlü bir şekilde arkasına alabilmişti. Ehl-i Sünnet'in Ebu'l-Hasen el-Eş'arîyye'ye (ö. 324/935-36) nispeten Eş'ariyye ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye nisbeten de Mâtürîdîyye adıyla sistematik kelâmî mezhepler olarak ortaya çıkıp şekillendiği bir dönemdir. Ehl-i Sünnet çizgisi Mâverâunnehir bölgesinde Mâtürîdî'nin geliştirdiği kelâmî doktrinle temsil edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak Mâtürîdî'nin, İbn Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) “imâmu'l-hüdâ”;³ Adnevî'nin (ö. 11/17. yüzyıl) “Allah'ın yardımıyla Müslümanların itikadını tashih eden mütekellimün imâmı”;⁴ Zebidî'nin (ö. 1205/1791) “Hanefîliğin hidayet imamı, müfessir, mütekellim, Mâtürîdîyye'nin reisi ve Eş'ariyye'nin nâziri”⁵ şeklindeki övgülerine mazhar olmasına şaşılmalıdır.

Mâtürîdî'nin önemli eserlerinden *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*'si diğer tefsirlerle kıyaslandığında kendisine has bir üslûpla kaleme alındığı görülecektir. İlk dikkat çekici özelliği, öteden beri farklı tanımlamalara konu olan tefsîr ve te'vil kavramını açık bir şekilde birbirinden ayırmasıdır. Allah ve resulünü şahit tutma zorunluluğu nedeniyle tefsiri, sahabeye ait Kur'ân'ı anlama çabası olarak görür. Te'vili ise sahabeden sonra gelen ulemânın murad-ı ilahiyi, kesinlik arz etmeyen muhtemel anlamlarından birine hamletme olarak tanımlamıştır. Bu ayrımında vahye şahit olma esas alındığı için, sahabe sonrası neslin âyetleri anlama çabası tefsir değil, te'vil kavramıyla ifade edilmiştir.⁶ Eserin isimlendirilmesinde *te'vil* kavramının tercih edilmesi bundan dolayı olsa gerektir.

Öne çıkan diğer bir özellik ise kelâmî konulara ağırlık verilmesidir. Özellikle Mûtezile'nin kelâmî söylemlerine âyetler bağlamında cevaplar verilmiştir. Bundan dolayı eser, rivâyet ağırlıklı olmakla birlikte, kelâm

ru'l-Hidâye, ts.), 7: 456; Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kasım b. Kutluboğa, *Tâcu'l-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 249-250; Abdullahtif b. Muhammed er-Riyâzizâde, *Esmâu'l-kutub*, thk. Muhammed et-Tuncî (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1983), 76; Muhammed Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlm il Melâyîn, 20002), 7: 19; Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 146-151.

³ İbn Kutluboğa, *Tâcu'l-terâcim*, 250.

⁴ Adnevî, *Tabakatu'l-müfessirin*, 69.

⁵ Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, 7: 456.

⁶ Geniş bilgi için bk. Celal Kırca, “Mâtürîdî'nin Tefsir, Te'vil Anlayışı ve Metodu”, *Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî (Kayseri 14 Mart 1986)*, ed. Ahmet Hulûsi Köker (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1986), 51-69.

metodolojisinin tatbik edildiği re'y eksenli (dirâyet) özgün bir hüviyette sahiptir. Bu dönemde telif edilen diğer tefsirlerle kıyaslandığında rivâyetlerle birlikte aklî istidlallerle tefsiri meydana getirmeye çalışması dikkat çekicidir. Onun bu çabası Talip Özdeş tarafından “Kur'an merkezli bir bakış açısıyla akılla nakil arasında denge kurmaya çalışma”⁷ olarak nitelenmiştir.

Hemen hemen her konuya eleştirel yaklaşım tarzı bu özelliklere eklenmesi gereken diğer bir husustur. Rivâyetler, Kur'ân'ın bütünü esas alınarak analize tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda rivâyetlerin Kur'ân'a arz edilerek tenkit edildiği örnekler az değildir. İsmail Çalışkan'ın “Kendisinin te'vil ve tefsir anlayışına uygun, akli ve naklî belli bir sistematığe göre uzlaştırdığı bu tefsirde hemen her âyette aklî ve sistematik bir yaklaşım vardır”⁸ sözleriyle ifade ettiği bu metodu tefsirin bütününde uygulanmıştır.

Mâtürîdî'nin eseri, her ne kadar hak ettiği ilgiyi bulamamış olsa da, kendisinden sonra eser telif eden Râzî (ö. 606/1210),⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344),¹⁰ Semîn el-Halebî (ö. 756/1355),¹¹ Meydânî (ö. 1298/1881),¹² Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî (ö. 730/1329),¹³ Şehâbeddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659),¹⁴ İsmâil Hakkı Bursavî (ö. 1337/1725)¹⁵ gibi klasik dönem müfessirlerin yanında; daha yaygın olarak Reşîd Rızâ,¹⁶ Tantâvî,¹⁷

⁷ Talip Özdeş, “Mâtürîdî'yi Nasıl Okumalıyız?”, *Dini ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu (İstanbul 20-21 Ekim 2011)*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: Ege Basım, 2012), 966.

⁸ İsmail Çalışkan, “Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri”, *Milel ve Nihal 7/2* (Mayıs-Ağustos 2010), 86.

⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 5: 316; 6: 526; 14: 353; 24: 492, 593; 27: 612;

¹⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999), 1: 411, 494, 500, 516. Eserin genelinde onlarca defa Mâtürîdî'ye alıntı yapılmıştır.

¹¹ Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-mensûr fi 'ulumi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Mahmud el-Harat (Şam: Dâru'l-Kalem, ts.), 4: 32, 459.

¹² Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Adil Ahmed v.dğr. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 4: 303; 6: 490; 7: 567.

¹³ Nizâmeddîn en-Nisâbü'rî, *Garâ'ibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-furkân*, thk. Zekeriyây Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416), 3: 314; 5: 265.

¹⁴ Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî, *Hâşiyetu's-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî* (Beyrut: Dâr Sadr, ts.), 1: 87; 3: 153, 291; 5: 55, 103; 8: 384, 385.

¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.), 7: 36, 441.

¹⁶ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr* (Kahire: Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li-l-Kitâb, 1990), 1: 229.

¹⁷ Muhammed Seyyid et-Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vesît lil Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Nahde, 1997), 1: 100; 5: 255.

İbn Âşûr,¹⁸ Saîd Havvâ¹⁹, Vehbe ez-Zuhaylî,²⁰ gibi çağdaş müelliflerin de ilgisini çektiği söylenebilir. Bunlara son dönemde başta ülkemizde olmak üzere, dünyanın pek çok ilim merkezinde eserleriyle ilgili yapılan akademik çalışmalar eklenmelidir.

Burada yeri gelmişken ifade edilmesi gereken diğer bir husus Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde aklî istidlallerle elde edilen bilgilere karşı güçlü bir direncin varlığıydı. Özellikle yeni şekillenmeye başlayan Ehl-i Sünnet cenahında bunun etkilerini açık bir şekilde görebilmek mümkündür. Örneğin zühd ve takvasıyla bilinen Ehl-i Sünnetin ilk temsilcilerinden Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857), Mu'tezile'ye karşı yazdığı reddiyelerde kelâm metodolojisini kullanması nedeniyle, Ehl-i Sünnetin önde gelen diğer bir temsilcisi Ahmed b. Hanbel'in baskısına maruz kaldığı bilinmektedir. Baskılar nedeniyle Muhâsibî'nin yaşadığı yer olan Basra'yı terk etmek zorunda kaldığı, Bağdat'a yerleştikten sonra baskıların devam etmesi nedeniyle toplum içine çıkamadığı, vefat ettiğinde cenazesine sadece dört kişinin katıldığı tabakat eserlerinde zikredilmiştir.²¹ Gazzâlî'ye göre bu baskıların nedeni Muhâsibî'nin eserlerini re'y metodolojisiyle telif etmesiydi.²² Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde ilmi çevrenin kahir ekserini oluşturan Ehl-i Sünnet veya Ehl-i Hadîs cenahında akılla elde edilen bilgilere karşı müspet bir tavrın olmadığı ortadadır. Buradan hareketle *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*'nin hak ettiği ilgiyi bulamamasının nedenlerinden biri, eserde nakille birlikte aklın etkin bir şekilde kullanılması olduğu söylenebilir. Bu husus daha detaylı araştırma gerektiren ayrı bir çalışmanın konusudur.

Mâtürîdî, Ulûmu'l-Kur'ân'ın pek çok konusunu âyetler bağlamında, farklı bakış açısıyla, çeşitli yönlerden ele almıştır. Bu konulardan biri de *mübhemâtu'l-Kur'ân*'dır.

1. Genel olarak Mübhemâtu'l Kur'ân İlmi

Nüzûl sürecinde İslâm muarızlarının, Kur'ân'a yönelen ilgiyi bertaraf etmek için ona çeşitli yakıştırmalar yaptıklarını biliyoruz. Kur'ân'ın

¹⁸ Muhammed b. Mahmud et-Tahir b. 'Âşûr, *et-Tahriru'l-vecîz* (Tunus: Dâru't-Tûnu-siyye li'n-Neşr, 1984), 1: 438; 6: 41; 9: 10, 170; 15: 52; 24: 104, 289; 25: 148; 29: 306; 30: 200, 330, 380.

¹⁹ Saîd Havvâ, *el-Esâs fi'l-tefsîr* (Kahire: Dâru'l-İslâm, 1424), 1: 69, 246, 300; 2: 1129, 1178, 1215; 3: 3198; 4: 190; 5: 2502.

²⁰ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munîr* (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1418), 1: 140; 19: 129; 20: 96.

²¹ Geniş bilgi için bk. Hekim TAY, "Kur'ân İlimleri Bağlamında Erken Dönemde Nesh Algısı: Hâris el-Muhâsibî Örneği", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (Haziran 2019): 49-82.

²² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Şavâdu'l-aķâid*, thk. Mûsâ Muhammed Alî (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1985), 87.

tüm bu iddialara karşı meydan okuduğu pasajlar canlılığını muhafaza etmektedir. Ancak Kur’ân’ın anlaşılabilir olduğu yönünde bir itiraz kaydedilmemiştir. Gerçekte muhatapları ister inanan olsun isterse de muarızları, âyetleri anlamada bir sıkıntı yaşamadılar. Hz. Peygamber’den gelen tefsir mahiyetindeki bilgilerin oldukça az olması söylediklerimizi teyit etmektedir.

Nüzûl ortamını yaşayan ilk muhatapların âhirete irtihalleriyle birlikte ilahî vahiy pasajları yazıyla kayıt altına alınarak iki kapak arasında sonraki nesillere aktarıldı. Yukarıda aktarılan Mâtürîdî’nin tefsir ve te’vil tanımlamasına göre Kur’ân’ın tefsir faslı sona erdi, te’vil faslı başladı. Sonraki nesiller de Kur’ân’ı anlama ve yaşamayı ilk vazife telakki etti. Tefsire duyulan ihtiyaç aradan geçen zamana paralel olarak arttı. Bunu telif edilen eserlerin hacimlerinde gözlemek mümkündür. Nüzûl ortamından uzaklaşılmasıyla birlikte Kur’ân’da yer alan bazı ibarelerin medlûllerini tayin etmede bazı müşküller yaşandı. Nüzûl ortamından uzaklaştıkça anlama problemlerinin çeşitlenmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Ancak bazı örnekler bunun sadece basit bir anlama sorunu olmadığını göstermektedir. Tüm problemlerin çözümünü Kur’ân’da arama çabası, mübhem bırakılan kısımları belirleme merakı, Kur’ân’a bir tarih kitabı gözüyle bakıp ondan daha fazla bilgi üretme isteği, özellikle bâtinî yorumları önceleyen itikadî mezheplerin meşruiyetlerini Kur’ân’da arama çabaları bunlardan bazıları olarak sıralanabilir.

Mübhemâtü’l-Kur’ân terkinde geçen *mübhemât* kelimesinin, konunun özünü oluşturması bakımından lengüistik olarak izah edilmesi gerekir. Tekil formu olan *mübhem*, “b. h. m.” kökünden türetilmiş ismi mefulüdür. Sözlükte “kapalı, belirsiz, gizli, kendisinden ne kastedildiği anlaşılmayan, kilitlenmiş, ayırıcı bir niteliği olmayan, hissi veya aklî duyularla idrak edilmesi zor olan” anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin Araplar arasında yaygın bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Buna göre *emru mubhem*, “ayırıcı niteliği olmayan”; *bâbu mubhem*, “kapalı olan kapı”; *tarîku mubhem*, “belli olmayan gizli yol”; *leynu behîm*, “sabaha kadar aydınlığın olmadığı kapkaranlık gece”; *lavnu behîm*, “içerisinde kendi rengi dışında başka renk karışmamış, saf”; *buhm*, “vücudun her türlü hastalık ve noksanlıklardan beri olması”; *ecsâdu’l-mubheme* “sürekli sağlam kalan vücut”; *el-mübheme*, “üzerinde kilit olmayan”; *kelâmu mubhem*, “hiçbir vecihle açıklanamayan söz”; *buhem*, “bir aylık süre içerisinde ayın görünmediği üç gece” veya “simsiyah/kara”; *behîme*, “konuşamayan canlılar (çıkarttıkları sesler anlaşılamadığı için)” anlamlarında kullanılmıştır.²³

²³ *Mübhemât* kelimesinin kökü ve kullanım alanları hakkında geniş bilgi için bk. Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn* thk. Mehdî el-Mahzûmî v.dğr. (Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts), 4: 62; Ebû Amr eş-Şeybânî, *el-Cîm*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire: Hey’e-

Mübhemâtu'l-Kur'ân, kendisinden ne kastedildiği açık bir şekilde beyan edilmemiş ism-i işâretler, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimler, belirsiz zaman zarfları, belirsiz mekân zarfları ve belirsiz miktar bildiren kelimeleri konu edinir.²⁴ Bu ilim, saydığımız mübhem kelimelerin medlûllerini belirlemeyi amaç edinir.

Suyûtî'ye (ö. 911/1505) göre mübhemât sadece Hz. Peygamber'e dayandırılan sahabe ve tabiînden gelen rivâyetlerle belirlenebilir. Yani mübhem ifadelerin medlûllerini belirlemede re'y ve içtihadı yer olmadığını savunmuştur. Nitekim konu ile ilgili eserini telif ederken sadece naklî bilgilerden faydalanarak kaleme aldığını özellikle belirtmiştir.²⁵ Ancak Albayrak, sahabe ve tabiînden gelen rivâyetleri tahlili neticesinde, bilgilerin büyük bir kısmının Hz. Peygamber'e dayanmadığını, Kur'ân, Tevrat, tarih, mitoloji, sahabenin müşahedesini ve sahabe ile tabiînin şahsi yorumlarından müteşekkil olduğunu tespit etmiştir.²⁶

Kur'ân'da mübhem ifadelerin yer almasının nedeni Zerkeşî (ö. 794/1392)²⁷ tarafından bir yerde kapalı olarak gelen ibarenin başka bir yerde açıklanması,²⁸ meşhur olduğu için ismi zikredilmeden mübhem bırakılması,²⁹ mübhem açıklanmasında fayda olmaması,³⁰ hâs olduğu

tu'l-'Amme li Şuûnni'l-Mutâbi'el-Emîriyye, 1974), 1: 82; Abû Bekr Muhammed b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Baklebekî (Beirut: Dâru'l-'İlm lil Melâyîn, 1987), 1: 381; İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1992), 1: 334; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed İvad (Beirut: Dâr İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 6: 177-180; İsmâil b. Hammad el-Cevherî, *eş-Şihâh*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beirut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987), 5: 1875-1876; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî, *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn (Beirut: Dâru'l-Fîkr, 1979), 1: 311; Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Savde, Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'İlmiyye, 1998), 1: 875; Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1412), 149; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Daru Sadr, 1414), 12: 56-61.

²⁴ Halis Albayrak, "Mubhematu'l-Kur'ân İlmî ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 157.

²⁵ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Hey'etu'l-Misriyyeti'l-'Amme li'l-Kitâb, 1974), 4:95; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Müfhimâtu'l-akrân fî mübhemâti'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buġâ (Beirut: Mü'essesetu Ulûmi'l-Kur'ân, 1982), 8-9.

²⁶ Albayrak, "Mubhematu'l-Kur'ân İlmî ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", 163-166.

²⁷ Bedrûddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1957), 1: 156-160.

²⁸ el-Fâtiha 1/4'üncü âyetinde geçen *yami'd-dîn*'in İnfitâr 82/17-19'uncü âyetlerinde izah edilmesi buna örnek olarak verilmiştir.

²⁹ el-Bakara 2/35'inci âyetinde geçen *uşkun ente ve zevcuکه* ifadesinin Hz. Âdem hakkında olduğu herkes tarafından bilinir.

³⁰ el-Bakara 2/259'uncü âyetinde geçen *av kellezî merre 'alâ karye* ibaresinde yer alan

halde mübhem ifadeyle umum anlamı verilmek istenmesi,³¹ taltif etmek için isim yerine kâmil bir vasıfla nitelenmesi³² ve muhatabın noksan bir vasıfla tahkir edilmesi olarak sıralanmış,³³ bu gerekçeler Suyûtî tarafından da tekrarlanmıştır.³⁴

Kur'ân'da, mübhemâtın araştırılmasını men eden bir açıklama yer almadığı söylenebilir. Ancak iki husus bundan istisna edilmiştir. Birincisi Ashâb-ı kehf'in sayısı ile ilgili yapılan spekülasyonlar, "recmen bilgayb/ karanlığa taş atma" (el-Kehf, 18/22) olarak ifade edilerek, bu bilgilerin peşine düşülmemesi gerektiği ifade edilmiştir. İkincisi ise bazı bilgilerin açıklanmayarak Allah katında gizli tutulmasıdır. Münafıkların kimler olduğu sadece Allah'ın bildiği³⁵ gizli tutulan bilgilerdendir.³⁶ Buna kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi de eklenebilir.³⁷

Mübhemât bilgisinin gerekli olup olmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Suyûtî, İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve İkrime'den (ö. 105/723) gelen rivâyetlere dayanarak mübhemâtı, öğrenilmesi teşvik edilen ilimlerden saymıştır.³⁸ İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengi, Hz. Mûsâ kavmi ile ilgili anlatılan kıssada ineğin hangi parçasıyla vurulduğu, Hz. Nûh'un gemisinin büyüklüğü, hangi malzemelerden yapıldığı ve Hızır'ın öldürdüğü çocuğun ismi gibi bilgilerin sahih nakillerle elde edilmediği, öyle olsa dâhi bilinmesinde hiçbir faydanın olmadığını savunmuştur. Ancak Hz. Peygamber'den nakledilen sahih bilgilere istinaden Hz. Musa'ya arkadaşlık eden kişinin Hızır olduğu gibi bilgileri bundan istisna etmiştir.³⁹

Ayrıca Kur'ân'ın, Hicaz bölgesinde hâkim olan sözlü geleneğe uygun olarak dinamik bir diyalog ortamına nâzil olduğu, bunun bir sonucu olarak

karye'nin neresi olduğu zikredilmemiştir.

³¹ en-Nisâ 4/100'üncü âyetinde *ve men yahruc min beytihi muhaciren ilallâhi ve resulih* ifadesi buna örnektir. İkrime, yıllarca âyetin işaret ettiği bu ismi merak ettiğini, nihayetinde Damre b. el-İs olduğunu öğrenebilmiştir. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Şur'ân*, 1: 159.

³² Zümer, 39/33'üncü âyetinde geçen *ve'llezî câe bi's-şiddi* ifadesiyle Hz. Ebû Bekir kastedilmiştir. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Şur'ân*, 1: 160.

³³ el-Kevser 108/3'üncü âyetinde *inne şânieke huve'l-ebter* ifade edilen *el-ebter*'in Mekke inkârcılarının ileri gelenlerinden Ahnes b. Şerîk olduğu rivayet edilmiştir. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Şur'ân*, 1: 160.

³⁴ Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Şur'ân*, 4: 93-95.

³⁵ el-Enfâl, 8/60; et-Tevbe, 9/101.

³⁶ Hüseyin Abdülhâdî Muhammed – Abdülhamit Birışık, "Mübhemâtü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 437-439.

³⁷ el-Ahzâb, 33/63; el-Mülk, 67/25-26; en-Nâziât, 79/42-44.

³⁸ Suyûtî, *Müfhimâtu'l-aqrân fî mübhemâti'l-Şur'ân*, 8.

³⁹ Takıyyuddîn İbn Teymiyye, *Der'u te'ârufi'l-aql ve'n-naql*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd İslâmiyye, 1991), 20-21.

iletişimde zamirler, belirsiz zaman, mekân ve şahısların bolca tekrarlandığı ifade edilmiştir. Bu anlatım usûlü Kur'ân'ın ilk muhatapları arasında anlama sorununa neden olmazken, nüzûl ortamını resmetmekten uzak olan yazınsal metinlerde, işaret edilen bu belirsiz ifadelerin anlama problemine neden olduğu savunulmuştur. Özellikle nüzûl ortamını yaşamamış sonraki nesillerin, Kur'ân metninde yer alan bu ifadeleri anlamada bazı güçlüklerle karşılaştığı, yanlış anlamaların önüne geçilebilmesi için mübhemâtü'l-Kur'ân çerçevesinde bu ifadelerin izah edilmesinin elzem olduğu savunulmuştur.⁴⁰

Diğer tarafta mübhemât kapsamında aktarılan bazı bilgilerin Kur'ân'a, akla, Arap dil kaidelerine aykırı olması ve kimi yerlerde bilgi yanlışlıkları ihtiva etmesi nedeniyle tenkid edilmiş; yorum zenginliğine engel olması, Kur'ân'ın evrensel hedeflerine gölge düşürmesi, şahısların ebedileştirilmesi ve çeşitli gayelerle istismar edilmesi olumsuz sonuçlar olarak sıralanmıştır.⁴¹ Aynı şekilde kıssalardan ders çıkarılması amacıyla mübhem bırakıldığı, hedeflenen bu amacın hâsıl olması için mübhemlerin belirlenmemesi gerektiği savunulmuştur.⁴²

Kur'ân'da mübhem ifadelerin yer alması ilahi mesajların evrensel olmasıyla yakından ilgili olduğu savunularak vahyin muhatapla olan bağlantısının asgari seviyeye indirilerek, evrensel değerlerin ön plana alındığı ifade edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak âyetlerde istisnalar dışında,⁴³ anlatılan pek çok olayda muhatapla açık bağlantısı olduğu halde isim zikredilmemesine dikkat çekilmiştir.⁴⁴

Bu noktada Mâtürîdî'nin hurûf-i mukattaa ile ilgili tespitleri önemlidir. Âlimler bu harflerin anlamlarıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Abbâs gibi bunları tefsir etmeyi yeğleyen eğilimlerin yanında, anlamının bilinemeyeceğini savunan görüşler de ileri sürülmüştür. Mâtürîdî, haklı olarak bu harflerle ilgili bilgilerin nakle dayanması gerektiğini, dahası bu haberlerin mütevâtir ve meşhur nakillerle gelmeleri şartıyla muteber olabileceğini belirtmiştir. O, sahâbeden bize intikal eden böyle bir bilginin olmamasının muhtemel nedenlerini araştırır. Ona göre;

⁴⁰ Muhammed Bahaeddin Yüksel, "Mahiyet ve Muhatap Açısından Mübhemâtü'l-Kur'ân", *Dinî Araştırmalar* 21/53 (Ocak-Haziran 2018): 55-77; Ayrıca bk. Süleyman Gezer, "Kur'ân'daki Belirsiz Anlatımlar/Mübhemât Sözlü Dil Bağlamında Bir Yaklaşım", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2002): 253-264.

⁴¹ Albayrak, "Mübhematu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", 167-176. Ayrıca bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2016), 138-141.

⁴² Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr* (Kahire: Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li-l-Kitâb, 1990), 1: 266.

⁴³ Hz. Peygamber, Muhammed (el-Feth, 48/29) ve Ahmed (es-Saf, 61/6) ile evlatlığı Zeyd (el-Ahzâb, 33/37) isim; Ebû Leheb (el-Mesed 111/3) ise künye olarak yer almıştır.

⁴⁴ Hüseyin Abdülhâdî Muhammed –Birişik, "Mübhemâtü'l-Kur'ân", 31: 437-439.

- Sahabe nâzil olan hurûf-i mukattaayı anladığı için sorma ihtiyacı hissetmemiş olabilir.

- Bu harflerin Allah'ın kullarına bildirmek istemediği bilgiler olduğunu bildikleri için peşine düşüp araştırmadılar. Bunların iman edilmesi gereken müteşâbihler olduğunu düşürerek, tefsirini talep etmemiş olabilirler.

- “O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak seçtiği resuller başka (onlara bildirir)” (el-Cin, 72/26-27) âyetini delil göstererek bunları Hz. Peygamber'e has bilgiler kategorisinde mütalaa ettikleri için sormamış olabilirler.

- Bu harfler sûrelerin isimleri olduğu için, isimlerin manasının peşine düşülmez ilkesiyle hareket ederek bunları sormamış olabilirler.

Bunları aktardıktan sonra akıllara şöyle bir soru gelmiyor değil. Kur'ân'ı tebliğ etmekle mükellef olan Hz. Peygamber'in bu âyetleri tefsir etmesi gerekmez miydi? Mâtürîdî bu hususu, nüzûl ortamına şahit oldukları için kendi dillerinde nâzil olan âyetleri anlamada sıkıntı yaşamadıkları için tefsire ihtiyaç duymadıklarını ifade ederek açıklamıştır.⁴⁵ Aslında Mâtürîdî'yi bu konuda etraflı bir izah yapmaya iten neden Kâf sûresinin girişinde yer alan “ق” harfinin tefsirlerde “Yeri kuşatan, yeşil ve kırmızı yakuttan yaratılmış olan dağın ismidir. Allah bu dağa yemin etmiştir” şeklinde bir beyanın yer almasıdır. Mâtürîdî, bu görüşün tercihe şayan olmadığını ispat etmeye çalışırken, mitoloji diyebilirdi. Ancak o, Kâf dağı mefhumunun Araplarda mevcut olmadığını, (efsane dahi olsa) onun büyüklüğünü bilmedikleri için, yemin edilen şey bilinmiyorsa ve muhatabın gözünde değerli değilse Allah'ın yaptığı yeminin boşa çıkacağı gerekçesiyle verilen malumatı kabul edilemez bulmuştur.⁴⁶

Mâtürîdî'nin tefsirinde mübhemâtu'l-Kur'ân kavramı doğrudan geçmemiştir. Ancak bir yerde mübhem kelimesine yüklenen anlam her ne kadar kavramsal öğreti oluşturacak mahiyette değilse de aynı noktaya işaret etmesi bakımından önemlidir. Buna göre “O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı” (en-Necm, 53/16) mealindeki âyet ile ilgili yapılan yorumları “...ancak *iz yağşa's-sidre*'yi (O zaman Sidre'yi kaplayan...) tefsir edemeyiz, bilakis mütevâtir bir hadis olmadığı sürece, Allah'ın kapalı bıraktığı gibi biz de kapalı (مغموم) bırakırız” gerekçeyle eleştirmiştir.⁴⁷

Bu söylediklerimiz mübhemâtu'l-Kur'ân'ın dayanağı olmadığı anlamına gelmez. Elbette bu ilim altında incelenen konular ilk dönemde esbâb-ı nüzûl, müşkilu'l-Kur'ân, müteşâbihi'l-Kur'ân, mecâzu'l-Kur'ân gibi farklı başlıklar altında eserlerde yer almıştır. Ancak kavramsal kimliğin hicri altıncı yüz yılda ortaya çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Elimizdeki

⁴⁵ Ebû Mansûr el-Maturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslum (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 9: 342-43.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 342.

⁴⁷ Maturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 422.

bilgilere göre bu konuda ilk müstakil eser Abdurrahman b. Abdullah es-Suheylî'nin (ö. 581/1185) *et-Ta'rîf ve'l-İ'lâm fi mâ ubhime mine'l-esmâ ve'l-a'lâm fi'l-Kur'ân*'ıdır.⁴⁸ Bundan sonra bu başlık altında farklı eserler telif edilmiştir. Dolayısıyla mübhemâtu'l-Kur'ân ilmi Mâtürîdî sonrası dönemde bağımsız çalışmaların konusu olabilmıştır. Biz de *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*'de yer alan mübhemât bilgilerinin bu çerçevede tespit etmeye çalışacağız.

Mâtürîdî'nin Kur'ân'da yer alan mübhem ifadelerle ilgili izahatları diğer âyetleri açıklarken izlediği metottan farklı olmamıştır. Hemen belirtmemiz gerekir ki mübhemât olduğu kabul edilen tüm âyetleri izah etmeye çalışmamıştır. Yukarıda en-Necm 53/16'ncı âyeti ile ilgili söylenenler bunu örnek olarak verilebilir. Fakat çoğunlukla mübhemâta kendi metodolojisi çerçevesinde bir şekilde değinmeye çalışmıştır. Farklı sonuçlara ulaşmayı denediği gibi, kendisine ulaşan bilgileri olduğu gibi kabul etmemiş; Kur'ân'a, akla ve mantığa ters düşen hususları kıyasıya eleştirmiştir. Bu konu daha kapsamlı bir şekilde rivâyet ve dirâyet başlıkları altında incelenecektir.

2. Mâtürîdî'nin Mübhemâtı Rivâyetle Belirlemesi

2.1 Mâtürîdî'ye göre Rivâyetler

Mâtürîdî'ye göre hakikâtin tespit edilmesinde akıl ve haber (sem'î) iki temel kaynaktır.⁴⁹ Bu ayırım ilim dünyasında daha çok akıl ve nakil olarak bilinir. Aklî bilgi ile ilgili izahatlarına ayrıca değinilecektir. Naklî bilgilere gelince, haberi *Ĥaberu'r-Resûl*⁵⁰ (Resûl'ün haberi) ve *Ĥaberun 'ani'r-Resûl* (Resûl'den gelen haber)⁵¹ olmak üzere iki kısma ayırır. Bu sınıflandırmada Hz. Peygamber'in esas alındığı tartışmasızdır.⁵² *Ĥaberu'r-Resûl*, Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği, mucize ile desteklenen haberler yani Kur'ân'dır. *Ĥaberun 'ani'r-Resûl* ise hadislerdir.⁵³

Mâtürîdî, *Ĥaberu 'ani'r-Resûl*ü yani hadisleri mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikili tasnife tabi tutar. Genel olarak mütevâtir “yalan üzere anlaşmaları imkânsız sayıda kişiler tarafından rivâyet edilen haber”⁵⁴

⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 155.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu v.dğr. (İstanbul: Mektebetu'l-İrşâd, ts.), 64-66.

⁵⁰ Bu tür haberler bazı yerlerde *Ĥaberu 'ani'l-vahy* (bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7:203) veya *Ĥaberu 'ani'l-lah* (bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 244; 7: 343; 8: 420) olarak da geçer.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 34; 7: 9, 247, 407.

⁵² Karşılaştırma için bk. Sönmez Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî”, *Dinî Araştırmalar 5/1 (Ocak-Nisan 2003)*, 15-17.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 427; 10: 667.

⁵⁴ Geniş bilgi için bk. Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Risâle fi uşûli'l-Ĥadîs* (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1407), 65-67.

olarak tanımlanırken, Mâtürîdî bir topluluğun yanılabilceğini ve yalan üzere birleşmelerinin muhtemel olduğuna dikkatleri çekmiştir.⁵⁵ Burada peygamberler hariç, kişi veya toplulukların yanılmasının mümkün olduğu ifade edilmek istendiği açıktır. Âhâd haberler ise mütevâtir derecesine ulaşamayanlardır.

Mâtürîdî, âhâd haberle amel etme hususunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Kimi yerde âhâd haberle amel edilebileceğini savunurken,⁵⁶ bazen temkinli davranmış,⁵⁷ Hz. Peygamber'in unutkanlıkla itham edildiği haberler⁵⁸ ve nesh ile ilgili örneklerde⁵⁹ olduğu gibi bazen de âhâd haberleri delil olarak kabul etmemiştir. Genel olarak amelî konularda âhâd haberleri delil olarak kabul ederken, itikadî konularda bu tür haberleri delil olarak kabul etmemiştir.

Âhâd ve mütevâtir ayırımından yola çıkarak bilgiyi ilmu'l-‘amel ve ilmu’ş-şehâde olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Ilmu'l-‘amel, kulların zahiren bildiği uygulamalardan ibaret olan, âhâd haber ve kıyas gibi içtihadla elde edilen ilimlerdir. Ilmu’ş-şehâde ise Allah'ın şahit tutulduğu yani sadece Kur’ân veya mütevâtir sünnetle elde edilen bilgilerdir.⁶⁰ Örneğin el-Hakka 69/13’üncü âyetinde geçen *eş-şûr* ve el-Müddessir 74/8’inci âyetinde geçen *en-nâkûr* her ne kadar hakiki (gerçek) olarak ifade edilmişlerse de bu bilgilerin, âhâd habere dayanması nedeniyle ilmu'l-‘amel mahiyetinde olduğu, zikredilen bu kavramların ancak temsil olabileceğini; hakiki olabilmesi için ilmu’ş-şehâdeye dayanması gerektiğini, böyle olmadığı için bunların hakiki şeyler olarak kabul edilmemesi gerektiğini savunmuştur.⁶¹

Mâtürîdî’ye göre mübhemâtı belirlemede temel kaynak rivâyetlerdir. Bu görüşünü çeşitli örneklerle desteklemeye çalışmıştır. Mesela tefsircilerin naklettiklerine göre *ve iz kâleti’l-melâiketu yâ Meryem* (Hani melek “Ey Meryem!..Âl-i İmrân, 3/42) ifadesinde zikredilen meleğin Cebrail olduğunu; bu bilginin ancak haberle bilinebileceğini; haber doğruysa bahsedilen kişinin rivâyette bildirilen kişi olduğu, değilse meleklerden hangisinin olduğu bilinemeyeceğini savunmuştur.⁶² Diğer bir örnekte ise *hattâ yeğûle’r-Resûlu ve llezîne âmenû ma’ahu metâ naşrullâh* (Peygamber ve onunla beraber mü’minler, “Allah’ın yardımı ne zaman?” diyecek

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 5: 510-511.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 8: 638; 9: 258.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 7: 4.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 10: 503.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 4: 295.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 9: 617.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 10: 304.

⁶² Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 2: 367. Benzer örnekler için bk. 3: 650; 4: 428; 9: 7: 243, 287, 296, 407; 10: 530.

kadar...el-Bakara, 2/214) âyetinde geçen *er-resûl*'ün kim olduğunu bildiren rivâyetleri, aktardıktan sonra bunun ancak *sem* ' (işitme) yoluyla bilinebileceğini ifade etmiştir.⁶³ Çoğu yerde ise bu bilgileri zikrettiği halde bilinmesinde fayda olmadığını ısrarla tekrarlaması mübhemâtın medlûlünü belirleme peşinde olmadığını gösterir.⁶⁴ Bu yönüyle, tefsir faaliyetlerinde gereksiz ayrıntılara önem verilmesi halinde, Kur'ân'ın vermek istediği asıl mesajın gözden kaçırılmasına neden olabileceğine dikkatleri çekmiştir.

2.2. Hadisle Mübhemâtı Belirlemesi

Mâtürîdî'nin hadislere metodolojik yaklaşımı ve hüccet değeriyle ilgili düşüncelerine yukarıda değinildi. Bazı yerlerde âyetten hemen sonra “Bu (hadis) âyetin tefsiridir, başka bilgiye ihtiyaç yoktur” kaydını koyması,⁶⁵ aynı şekilde âyetin tefsiri ile ilgili sahih bir hadis varsa onunla iktifa edilmesini salık vermesi ve başka haberlerle uğraşmasını külfet/gereksiz olarak görmesi⁶⁶ diğer kaynaklara nazaran hadisi öncelediğini gösterir.

Bazen âyet ile ilgili açıklamalardan sonra, söylediklerini teyit etmek maksadıyla hadisi delil olarak zikreder. Örneğin Hûd 11/105'inci âyetinde geçen *şa'îd* ve *şakîy* kelimelerini izah ettikten sonra Hz. Ömer'in bu âyetin manasını Hz. Peygamber'e sorduğu rivayeti zikreder.⁶⁷

Mübhemâtın olan gayb âlemi ile ilgili hususların ancak Hz. Peygamber'den gelen haberlerle bilinebileceğini sık sık tekrarlar. Örneğin âhîret ahvali ile ilgili bir durumu aktarıırken, bunların ancak *haberun 'an resulle* bilinebileceğini;⁶⁸ *Firdevs*'in cennetteki konumunu hadisle izah ettikten sonra bunun sadece sahih nakillerle bilinmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Bu konuda Hz. Peygamber'den gelen bir rivâyet yoksa bilinmesinin mümkün olmadığını özellikle ifade etmiştir.⁷⁰

Âyetin kendi anlamı dışında, zorlama yorumlarla tefsir edilmesini, âyetin siyak-sibakından elde edilmeyen; akıl ve mantıkla izah edilmesi mümkün olmayan bir çaba olarak görür. Zahiren âyetin anlamından uzak olan bu te'villerin kabul edilmesinin şartı, söylenenleri destekleyen sahih hadisler olduğunu söylemiştir. Nitekim el-Mü'min 40/56'ncı âyeti ile ilgili olarak kahir ekseriyetin yaptığı “Bu âyetin, Deccâl'in kendilerinden olduğunu, yüksekliğinin kaç zira' olduğu vb. konularda Yahudiler'in Hz.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 2: 111.

⁶⁴ Benzer örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 1: 439, 523; 3: 323, 470, 584; 7: 194, 208, 358; 9: 66.

⁶⁵ Örneğin bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 225; 8: 310; 8: 489; 9: 433.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 527.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 184.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 237.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 453.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 141.

Peygamberle mücadele etmeleri hakkında olduğu” şeklindeki çıkarımı şu sözlerle isabetsiz bulur: “Ancak biz bu âyette zikredilen mücadelenin Deccâl ile mücadeleye nasıl dönüştürüldüğünü anlamadık. Hz. Peygamberden mütevâtir olarak nakledilen sahih bir haber olmadan, âyette zikredilen mücadeleyi Deccâl ile olan mücadeleye hamledeyemeyiz.”⁷¹

Hadisleri aktarırken kimi yerde “*şayet bu sabit* (doğru) ise... (*fe in sebet*)” şeklinde şerh düşmesi rivâyetlerde seçici davrandığının açık bir beyanıdır.⁷² Hadisi zikrettikten hemen sonra şartlı önermeyle kaynağına göndermede bulunması yukarıda değindiğimiz hadisleri mütevâtir ve âhâd olarak ikili tasnifiyle yakından ilgili olsa gerektir. Her ne kadar eserinde âhâd hadislerle yer vermiş olsa da bu tür haberlere her zaman ihtiyatlı davrandığı söylenebilir.

Yukarıdaki örneklere ilave olarak el-Bakara 2/114’üncü âyetinde zikredilen *mesâcide’llâh*’ı “yeryüzün bana mescit kılındı” hadisiyle;⁷³ Âl-i İmrân 3/52’nci âyetinde *el-havariyyûn*’u “Her nebinin havarileri vardır. Benim havarilerim de şunlardır...” şeklinde yardımcıları olarak izah etmesi;⁷⁴ Âl-i İmrân 3/169’uncü âyetiyle ilgili yaptığı izahatlar⁷⁵ mübhemâtı hadisle belirlediği örnekler olarak zikredilebilir.

2.3 Esbâb-ı Nüzûlle Mübhemâtı Belirlemesi

Kur’ân’ın anlaşılmasında başvuru önemli kaynaklardan biri de vahiy-muhatap münasebetinde, nüzûl sürecinin arkaplanını anlatan esbâb-ı nüzûl rivâyetleridir. Esasında konu ve malzeme itibarıyla esbâb-ı nüzûl ile mübhemâtı’l-Kur’ân, bilgi kaynağı olarak nakle dayanması nedeniyle birbirine yakın iki ilim dalı olarak kabul edilmiştir.⁷⁶ Usûl âlimleri, vahyin inişine şahitlik eden sahabe’nin “âyet şunun hakkında nâzil oldu” şeklindeki sözlerini (rivâyetleri) müsned hadis olarak kabul etmiştir.⁷⁷

Mâtürîdî’nin tefsirinde öne çıkan özgün yönlerinden biri de esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini kritik etmesidir. Onun yaşadığı dönemde rivayetlerin metin yönünden tenkit edilmesi alışık olunan bir durum değildi. O, aşağıda zikredilen bazı örneklerde görüleceği gibi esbâb-ı nüzûl bilgisini, rivâyetlerin sıhhat derecesine bakılmaksızın, Kur’ân’ın temel ilkeleri doğrultusunda değerlendirmeye tabi tutmuştur. Buna göre genel olarak esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini üç kategoride ele aldığı söylenebilir. Bunlardan

⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 9: 42.

⁷² Buna benzer örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 2: 119; 3: 93; 5: 472; 6: 60; 193, 319, 364; 7: 122, 232, 412, 546; 8: 165.

⁷³ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 1: 543-544.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 2: 380.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 2: 529.

⁷⁶ Serinsu, *Kur’ân ve Bağlam* (İstanbul: Şûle, 2008), 112-113.

⁷⁷ Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 1: 115.

birincisi çoğu zaman sadece doğrudan aktarmak suretiyle herhangi bir yorum yapmadığı, dolayısıyla kabul ettiği rivâyetlerdir. İkincisi, ihtiyaç duyulmaması nedeniyle veya anlaşılmasında problem olduğu için gereksiz olarak gördüğü rivâyetlerdir. Üçüncüsü ise Kur'ân'ın perspektifinden uzak, akla ve mantığa aykırı olması nedeniyle tereddütsüz bir şekilde reddettiği rivayetlerdir. Meselenin tam olarak anlaşılabilmesi için bu kısımlar üzerinde durulmasında fayda vardır.

Ve mine'n-nâsi men yu'cibuke kavluh fi'l-hayâti'd-dünyâ (İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. el-Bakara 2/204) ifadesinin kimin hakkında nâzil olduğu;⁷⁸ *en yetehâkemû ila't-tâgût* (Tâgût'un önünde muhakeme...en-Nisâ, 4/60) ifadesinde geçen *tâgûtun* mahiyeti;⁷⁹ *ellezîne kîle lehum kuffû eydiyekum*, (Daha önce kendilerine, “-savaşmaktan- ellerinizi çekin. en-Nisâ, 4/77) ifadesinin kimin hakkında nâzil olduğu;⁸⁰ *ve'l-lezîne't-tahazû mesciden* (Mescidi zararlı faaliyetler için yapan...Tevbe, 9/107) ibaresinde bildirilen *mescidin* gizlenen fonksiyonu;⁸¹ *el-müstehzîn* (Alay edenler...el-Hicr 15/95) ifadesiyle zikredilenlerin kimler olduğu;⁸² *ve's-şecerete'l-mel'ûnete fi'l-Kur'ân* (Kur'ân'da lanetlenmiş bulunan o ağacı... İsrâ, 17/60) ifadesinde bildirilen ağacın özellikleri;⁸³ *'azâbu yavmin 'akîm* (Azabı gelip çatıncaya dek...el-Hacc, 22/55) ifadesinde geçen *'akîmin* ne zaman olduğu;⁸⁴ *lerâdduke ilâ mi'âd* (Şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir. el-Kasas, 28/85) ifadesiyle nereye dönüşün kastedildiği;⁸⁵ *ve mine'n-nâsi men yeşterî lehve'l-hadîs* (İnsanlardan öylesi vardır ki, eğlenceli ve faydasız sözler satın alır. Lokmân 31/6) hitabıyla kimlerin kastedildiği;⁸⁶ *ve'llezî câe bi's-şıdk* (Onu-Kur'ân'ı- tasdik eden var ya ...ez-Zümmer, 39/33) ifadesinde övgüye mazhar olan kişinin kim olduğu;⁸⁷ *ve eşâbehum fethan karibâ* (...onlara yakın bir fetih nasip...Feth, 48/18) ifadesiyle müjdelenen yakın fethin mahiyeti;⁸⁸ *kad semî 'a'llâhu kavle'l-lefî tucâdiluke fî zevcihâ* (Allah, kocası hakkında şikayette bulunan kadının sözünü işitmiştir. el-Mücâdele 58/1) ifadesiyle aile içerisinde gerçekleşen bir olayın ilahi vahye konu olmasının gerekçesi;⁸⁹ *zernî ve men halektu vahidâ* (Beni, yarattığım

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 2: 100.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 236.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 259.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 5: 476.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 468.

⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 468.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 434.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 205.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 2: 298.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 681.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 307.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 307.

kişiyle başbaşa bırak. el-Müddessir, 74/11) ifadesiyle tehdit edilenin kim olduğu⁹⁰ ve buna benzer âyetlerde mübhem olan hususları esbâb-ı nüzûl rivâyetleriyle izah etmeye çalışmıştır. Bu örneklerde genellikle esbâb-ı nüzûl bilgisi, yapılan yorumları teyit amaçlı olarak zikredilmiştir.

Esbâb-ı nüzûl bilgisinin tefsir faaliyetlerinde vaz geçilmez olmasının yanında, yorum zenginliğine engel olması, Kur'ân'ın evrensel hedefi olan Kur'ân-insan-hayat bütünleşmesini önlemesi ve şahısların ebedileştirilmesi ile mezhep hareketlerine etkisi nedeniyle konunun istismar edilmesi gibi bazı olumsuz sonuçlara da yol açabileceği savunulmuştur.⁹¹ Nitekim Mâtürîdî, âyetlerin esbâb-ı nüzûlle sınırlandırılmaması gerektiğini savunmuştur.⁹² “Hiç mü'min fasık gibi olur mu? Bunlar –elbette- eşit olmazlar. (Secde, 32/18) ifadesinin nüzûl sebebini zikrettikten sonra bu âyetle tüm Müslüman ve münafıkların karşılaştırıldıkları özellikle vurgulamıştır.⁹³ Hatta herhangi bir sebebe binaen nâzil olmadığını da ihtimaller arasında zikretmiştir. Bazen esbâb-ı nüzûl bilgisine değil, âyetin içerdiği hikmete ihtiyacın olduğunu hatırlatarak, verilmek istenilen mesaja odaklanması gerektiğini hatırlatmıştır.⁹⁴ Mâtürîdî'nin bu tür âyetleri mübhemâttan saymadığı açıktır.

“Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun olacak değildir” (el-Bakara, 2/274) âyetinde bahse konu olanların kimler olduğu hakkında rivâyetlerde farklı isimler zikredilmiştir. Mâtürîdî'nin kimin hakkında olduğunu anlamadığı şeklindeki serzenişi bundan dolayı olsa gerektir. Ancak o, bu bilgilere ihtiyaç olmadığını belirterek, rivâyetlerdeki ihtilafın peşine düşmemiştir.⁹⁵ Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlamadığını düşündüğü rivâyetlerin bilinmesine gerek olmadığı veya nüzûl sebebinde zikredilen olayların âyetin meramını tam olarak ortaya çıkarmada yetersiz kalması nedeniyle anlamada zorlandığını ifade ettiği bilgilere yer yer rastlamak mümkündür.⁹⁶

Bazen okuyucuyu âyetlerin nüzûl ortamına götürmek suretiyle mübhemâta işaret etmeye çalışır. “Allah'a karşı yalan uyduran veya kendisine bir vahiy indirilmemişken, “Bana vahyolundu” diyen, ya da ‘Allah'ın indirdiğinin bir benzerini ben de indireceğim’ diye laf eden kimseden daha zalim kim olabilir” (En'âm, 6/93) ifadesinin zahiren cevabı zikredilmemiş bir soru olduğu halde “Allah'a yalan iftira edenlerden daha zalim kimse yoktur” şeklinde yapılan izahın âyetin tefsiri

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 544.

⁹¹ Geniş bilgi için bk. Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 165-180.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 2: 567.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 340.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 583.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 2: 268.

⁹⁶ Buna benzer örnekler için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 2: 532, 403, 542; 3: 334-335; 3: 388; 3: 477-478; 4: 174; 4: 332.

olamayacağını, muhatabın sorunun cevabını bilmesi nedeniyle sorunun cevaplandırılmadığını ifade etmiştir.⁹⁷

Mâtürîdî, rivayetleri tefsir usulü ve tarih bilgisi bakımından da analize tabi tutmuştur. el-Ahkâf 46/10'uncu âyeti ile ilgili olarak Ahkâf sûresi Mekkî olduğu halde, esbâb-ı nüzûl bilgisinin Medine dönemine işaret etmesine dikkatleri çekmiştir.⁹⁸ Aynı şekilde el-Feth 48/16'ıncı âyeti ile ilgili olarak Katâde'nin Hz. Peygamber döneminde yapılan Huneyn savaşı olduğunu söylemesini tarihi bir çelişki olarak nitelendirmiştir.⁹⁹

Mâtürîdî, bazı esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini kesin bir dille reddetmiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in şahsını töhmet altında bırakan söylemlere şiddetle karşı çıkmıştır. Bunlardan biri Mekke ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'den, statülerine uygun ayrıcalık talep etmeleriyle ilgili esbâb-ı nüzûl rivâyetidir. Buna göre Hz. Peygamber'in etrafında toplanan, çoğunluğu köle ve mevalilerden oluşan alt tabaka mensubu kişilerden rahatsız olan Mekke aristokratları, kendilerine özel davet meclisi oluşturulması durumunda Hz. Peygamber'e tabi olabileceklerini beyan ettiler. Hz. Peygamber, İslâm'ın yayılması karşısında en büyük engellerden biri olan Mekke ileri gelenlerinin iman etmelerini çok arzuluyordu. Onun için bu teklife sıcak baktı. Bunun üzerine el-En'âm 6/52'nci âyeti nâzil oldu. Tefsirlerin kahir ekserinde yer alan bu bilgi Mâtürîdî tarafından şu ifadelerle reddedilmiştir: "Bu (söylenenler) uzak bir ihtimaldir. Onlar Hz. Peygamber'i kötü bir eylem yapmakla itham ediyorlar. (İddia ettikleri gibi) Hz. Peygamber'in düşmanlarına yaklaşması, meclisini onlardan doldurması; dostlarını ise bu meclisten uzaklaştırması mümkün değildir. Böyle bir şeyi ahmak birisi yapmazken, tüm insanlığa resul olarak gönderilen Hz. Muhammed'din yapmasını nasıl beklerler. Dedikleri şu anlam gelir: Hz. Peygamber insanları Allah'a imana ve O'na itaat etmeye çağırdı. Bu çağırışı kabul edip iman eden kimseleri ise meclisinden uzaklaştırdı. Bu akıl sahibi kimselerin kabul edebileceği bir şey değildir. Ancak inkârcıların böyle bir şey talep etmiş olma ihtimali var. Önemli olan Hz. Peygamber böyle bir şey yapmış mı veya aklından geçirmiş mi? Bu mümkün değildir."¹⁰⁰ Bu ifadeler Mâtürîdî'nin rivâyetlere bakış açısı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buna göre onun, rivâyetlerin Kur'ân'ın özüne muvafık olmasını ve İslâm'ın temel ilkeleriyle çelişmemesini esas aldığı söylenebilir.

Mâtürîdî, bu âyetin herhangi bir nüzûl sebebi olmadan, Hz. Peygamber'in sahabetiyle olan münasebetlerini tanzim etme gayesiyle nâzil olmasını uzak bir ihtimal olarak görmez. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 4: 172-173.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 243.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 304.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 4: 92.

Ve in kâdû leyfeftinûneke (Az kalsın seni ... şaşırtacaklardı. el-İsrâ, 17/73) ifadesiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in müşriklerin taptıkları putlara müsamahalı davrandığı şeklindeki esbâb-ı nüzûl rivayetlerini yalan ve hayal ürünü olarak nitelemiştir. Bunun gerekçesini ise “Hz. Peygamber, küçüklüğünde dahi putlara yaklaşmış, onlara yakınlık göstermemişken, kendisine risâlet vazifesi verildikten sonra bunu nasıl yapar?” şeklinde ifade etmiştir.¹⁰¹ Aynı âyetle ilgili olarak Yahudilerin Hz. Peygamber'i Medine'den çıkartmak için “Bu topraklar nebilerin gönderildiği topraklar değil, nebilerin toprağı Şam'dır. Eğer sen de nebi isen Şam'a git” şeklinde bir komplo düzenledikleri, Hz. Peygamber Şam'a doğru yola çıkarken bu âyetin nâzil olduğu yönündeki rivayetlerin, nübüvvet mefhumuna aykırı olması gerekçesiyle kabul edilmesinin mümkün olmadığını savunmuştur.¹⁰²

Aynı şekilde Hz. Peygamber'den Ashâb-ı Kehf kıssası sorulduğunda herhangi bir istisna (inşâallâh) yapmadan yarın anlatacağını söylemesi üzerine el-Kehf 18/23'üncü âyetinin nâzil olduğu yönündeki rivayetleri de fasit bilgiler, Hz. Peygamber'in itham edildiği hayal ürünü şeyler olarak nitelemiştir.¹⁰³

Bu noktada Mâtürîdî'nin mütekellim kimliğini hatırlamakta fayda var. Bu tür rivâyetleri kesin bir dille reddetmesinin nedeninin nübüvvet düşüncesi olduğu açıktır. Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini mübhemâtı belirlemede kullanırken, Kur'ân'ın itikat ilkelerini öncelediği ve re'ye dayalı bir perspektifle Kur'ân'a aykırı bulduğu rivâyetleri kabul etmediği düşünüldüğünde ilkesel bütünlük olarak Kur'ân merkezli bir tefsir (daha doğrusu te'vil) anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

2.4. Sahabe-Tabiûn Kavilleriyle Mübhemâtı Belirlemesi

Yukarıda işaret edildiği gibi Mâtürîdî, tefsir faaliyetlerinde sahabeye ayrı bir önem vermiştir. Vahye şahit olmalarından dolayı sadece Hz. Peygamber ve sahabenin Kur'ân'ı anlama faaliyetlerini *tefsir* olarak isimlendirmiştir. Onun için mübhemâtların belirlenmesinde sahabe kavillerini önemsemiştir. Aynı şekilde tâbiûn rivâyetleri sahabeden sonra hüccet değeri yüksek bilgiler olarak eserde yer almıştır.

Genel olarak rivâyetler iki şekilde aktarılmıştır. Birincisi genel kavramlarla aktarılan rivâyetler, ikincisi ise isim zikredilmek suretiyle aktarılan rivâyetlerdir. Birinci kısma giren rivâyetler farklı siygalarla ifade edilmiştir. Aktarılan rivâyet üzerinde ittifak edilmişse *ķâle 'âmmetu ehli't-*

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 92.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 94.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 140. Buna benzer örnekler için ayrıca bk. 8: 375; 10: 76.

*tefsîr*¹⁰⁴ veya *ve ilâ hâzâ yezhebu 'âmmetu ehli'ÿ-tefsîr*;¹⁰⁵ çoğunluğun görüşüyse *ÿâlê ekseru ehli'ÿ-tefsîr*¹⁰⁶ veya *ÿâlê ekseru ehli'ÿ-te'ÿvil*;¹⁰⁷ azınlığın görüşü ise *ÿâlê ba'duhum*; bir kişiye aitse *ÿîle* ifadeleriyle aktarılmıştır. Mâtürîdî kendi görüşlerini genellikle *yahtemilu* veya *ve câizun* kalıplarıyla aktarmayı tercih etmiştir. İkinci kısım rivâyetlerde bilginin isnad edildiği kişinin ismi zikredilmiştir. İbn Abbâs, Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53), Hz. Alî (ö. 40/661), Hz. Aişe (ö. 58/678), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Übey b. Ka'b (ö. 33/654) en fazla ismi zikredilen sahabedendir. Tâbiünden en fazla ismi zikredilenler Hasen el-Basrî (ö. 110/728), Katade b. Diâme (ö. 117/735), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Kelbî (ö. 146/763), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713) ve Mesrûk b. Ecda' (ö. 68/683) olarak sayılabilir.

Eserinde sık sık atf yaptığı sahâbi müfessir İbn Abbas'tan mübhemâtle ilgili çeşitli beyanlarına yer vermiştir. el-Mâide 5/2'nci âyetinde bahsi geçen kişilerin Hz. Âdem'in çocukları olduğu,¹⁰⁸ el-En'âm 6/89'uncü âyetinde bahsedilen *ÿavm*'in muhacir ve ensar olduğu,¹⁰⁹ et-Tevbe 9/107'nci âyetine konu olan mescidin münafıklar tarafından inşa edildiği,¹¹⁰ el-Feth 48/16'ncü âyetinde *ÿavmin ulî be'sin şedîd* olarak nitelenen kavimlerin kimler olduğu,¹¹¹ hurûf-i mukattaa ile ilgili olarak Yâsîn 36/1¹¹² ve Mü'min 40/1'inci âyetleri hakkında görüşleri örnekler olarak sıralanabilir.

Tabiûn müfessirler içerisinde Hasen el-Basrî adı çokça zikredilenlerdendir. Âl-i İmrân 3/169'uncü âyeti kapsamında mü'min ve inkârcıların ruhları ile ilgili değerlendirmesi,¹¹³ el-Mâide 5/2'nci âyetinde bahsi geçen kişilerin Hz. Âdemi'nin öz çocukları değil sülbünden gelenler olduğu,¹¹⁴ İbrâhim 14/41'inci âyeti çerçevesinde Hz. İbrâhim'in ebeveyni hakkındaki itikadi değerlendirmeleri¹¹⁵ ve el-Hicr 15/44'üncü âyetinde geçen *seb'atu ebvâb*'ı farklı inançlara sahip dini gruplar olarak nitelemesi¹¹⁶ misal olarak verilebilir.

Bu konu ile ilgili olarak hatırlatmak istediğimiz diğer bir husus Mâtürîdî'nin bu rivâyetleri kritik ettiğidir. Kimi bilgileri herhangi bir

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 577.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 4: 91.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 353.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 357; 5: 493.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 96.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 4: 156.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 5: 476.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 304.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 502.

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 2: 529.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 496.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 406.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'ÿvilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 443. Ayrıca bk. 3: 244; 7: 74; 7: 93; 9: 304; 7: 219.

yorum yapmadan aktarmakla yetinirken, katılmadığı noktaları da açık bir şekilde ifade etmiştir.

2.5. İsrâiliyatla Mübhemâtı Belirlemesi

İsrâiliyatla¹¹⁷ ilgili bilgilere daha çok kıssalarda müracaat etmiştir.¹¹⁸ Genel olarak bu tür bilgilere olumsuz baktığı söylenebilir. Birçok konuda olduğu gibi bu tür bilgileri de değerlendirirken Hz. Peygamber'in nübüvvetini esas almıştır. Kıssalar bağlamında isrâiliyat ile ilgili söyledikleri önemlidir:

“Kur’ân’a diğer ilahi Kitapların kıssalarını ilave etmemeliyiz. Onların kitaplarında geçen kıssaların Kur’ân’da da yer almasının nedeni Hz. Peygamber’in nübüvvetine delil teşkil etmesidir. Böylece bu bilgilerin sadece Allah tarafından Hz. Peygamber’e bildirildiği anlaşılmış olur. Onların kitaplarında yer alan bilgilerle (Kur’ân kıssalarına) ekleme veya çıkarma yapılırsa, (bu kıssalar) aleyhlerine delil konusu olmaktan çıkar. Aksine onlara bu kıssalar (ilave yapıldığı için) yalan gibi gelebilir. Bundan dolayı, yalan karışmaması için, Kur’ân’da yer alan kıssalara ekleme veya çıkarma yapılmaması gerekir. Hz. Peygamber’den sahih kanalla gelen bilgiler bunun dışındadır. Böyle bir bilgi varsa ilave edilir, yoksa saydığımız nedenlerden dolayı imtina etmek daha evladır.”¹¹⁹

Buna rağmen Mâtürîdî’nin israiliyata hiç yer vermediği söylenemez. Çoğunlukla kritik etmek üzere eserinde bu tür bilgilere yer vermiştir. Genel olarak israiliyatı iki kategoride ele almıştır. Birinci kategorideki bilgiler öğrenilmesinde fayda olmadığı düşünülen malumatlardır. İkinci olarak Kur’ân’a aykırı olduğu için kesin bir şekilde reddettiği rivâyetlerdir. Az olmakla birlikte aktardığı bazı rivâyetlerle ilgili yorum yapmamayı tercih ettiği örnekler de vardır.

Bakara 2/27-31’inci âyetlerinde “Hz. Âdem’in iki çocuğunun haberi (bilgisi)” şeklinde geçen kıssanın mahiyeti,¹²⁰ el-En’âm 6/74’üncü âyetinde geçen *Âzer*’in kim olduğu,¹²¹ A’raf 7/163’üncü âyetinde geçen *el-ğarye*’nin neresi olduğu,¹²² Yûsuf 12/26’ncı âyetinde *şâhidun min ehlihâ* olarak işaret edilen şahidin kim olduğu,¹²³ Tâhâ 20/59’uncü âyetinde geçen *yavme’l-*

¹¹⁷ İsrâiliyat, Yahudilik ve Hıristiyanlık’tan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan bir kavramdır. Geniş bilgi için bk. İbrahim Hatipoğlu, “İsrâiliyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 195-199.

¹¹⁸ Geniş bilgi için bk. Mustafa Cihad Bakkal, “Kıssalar Bağlamında Mâtürîdî’nin Kur’ân’daki Mübhemlere Bakışı”, *Ekev Akademi Dergisi* 21/72 (Güz 2017), 195-214.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 7: 304. Benzer düşünceleri için bk. 10: 483.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 3: 496.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 4: 129.

¹²² Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 5: 69/70.

¹²³ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 6: 228. Ayrıca aynı surede geçen bazı mübhem ka-

zîne'nin hangi gün olduğu;¹²⁴ Kasas 28/76'ncı âyetinde *meftâihahu letenû'u bi'l-'uşba* ifadesiyle Karûn'un servetinin miktarının ne kadar olduğu;¹²⁵ Yâsîn 36/20'nci âyetinde *recul* olarak nitelendirilen kişinin kim olduğu¹²⁶ gibi bilgileri bilmeye ihtiyacımızın olmadığını, öğrenilmesinde herhangi bir fayda olmadığını, şayet ihtiyaç ve fayda olsaydı Allah'ın bunu açıklayacağını savunmuştur.

İslâm'ın temel öğretilerine aykırı olan kimi yorumların tefsir mahiyetinde sunulması Mâtürîdî tarafından tenkit edilmiştir. A'raf 7/189'uncü âyeti ile ilgili olarak tefsirlerde Havva ile İblis arasında geçtiği söylenen bir vakiya yer verilmiştir. Hülâsa olarak kıssaya göre Hz. Âdem ve Havva, doğan ilk çocuklarına daha önce şart koştukları gibi İblis'in önerdiği ismi verdiler. Mâtürîdî, bu anlatılanları uydurulmuş bir hikâye olarak nitelendirir. Ona göre bu çirkin sözler, Âdem ve Havva'yı kötölemekten başka bir işe yaramaz.¹²⁷ Bunun gibi peygamberlerin şahıs ve karakterlerine halel getiren söylemler uydurma ve yalan sözler olarak ifade edilmiştir. Mâtürîdî, Hz. Yakub'un bilerek yanlış rüya tabiri ettiğini bildiren rivâyeti tenkit etmiştir. İddiaya göre Hz. Yûsuf, rüyasını babasına anlatırken kardeşleri de yanlarındaydı. Diğer çocuklarının bu rüyanın tabirini öğrenmesini istemeyen Hz. Yakup, oğlunun gördüğü rüyayı, gündüz rüyası (anlamsız rüya) olarak tabir etmiştir. Ne var ki, asıl rüya tabirini Hz. Yûsuf'la yalnız kaldıklarında yapmıştır. Mâtürîdî bu sözleri Allah'ın peygamberine yalan isnat etmek olarak nitelendirilmiştir.¹²⁸ Aynı sûnenin 98'inci âyetine istinaden, Hz. Yakub'un aksine Hz. Yûsuf'un kardeşlerini hemen affetmesini gençlerin kalplerinin yaşlılardan daha yumuşak ve merhametli olmasıyla izah edilmesini isabetsiz bulur.¹²⁹

Bazen verilen bilgilerdeki çelişki veya mantık hatasına dikkatleri çekmiştir. Örneğin Kâf 50/41'inci âyetinde geçen *min mekânin karîbin* Cebrail'in sesini duyurmak için üzerine çıktığı yüksek yer olduğu şeklindeki bilginin anlamsız olduğu, Cebrail'in sesini duyurabilmesi için yüksek bir yere çıkmasına ihtiyacı olmadığını, burada zikredilen yakın mesafenin ise sesin duyulabildiği yakınlık olarak anlaşılması gerektiğini savunmuştur.¹³⁰

Burada yeri gelmişken hatırlatmak istediğimiz diğer bir husus mitoloji veya efsanelerin bir şekilde tefsirde yer edinmiş olmasıdır. Bu konu ile ilgili olarak yukarıda değindiğimiz Kâf 50/1'inci âyeti ile ilgili söylenenleri hatırlatmakla yetineceğiz.

vramların izahı ve Mâtürîdî'nin buna verdiği cevaplar için bk. 6: 243, 272.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 288.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 196.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 626.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 5: 111-112.

¹²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 207.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 287.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 9: 369.

Yûsuf 12/94'üncü âyetinde ifade edilen kokunun ne kadar uzaklıktaki bir mesafede hissedildiği;¹³¹ el-İsrâ 17/101'inci âyetinde *tis'a âyâtin beyyinât* (apaçık dokuz mucize) ifadesiyle Hz. Musa'ya hangi mucizelerin verildiği;¹³² Sebe' 34/12'nci âyetinde *ve li-süleymâne'r-rihe guduvvuhâ şehrun ve revâhuhâ şehrun* (Süleymân'ın emrine de, sabah esişi bir ay, akşam esişi bir ay-lık yol- olan rüzgârı verdik) şeklinde belirtilen yolculuk süresinin mahiyeti;¹³³ es-Sâffât 37/51-57'nci âyetlerinde biri inançlı diğeri inkârcı olduğu bildirilen iki kişi arasında geçen olayın içyüzünü¹³⁴ bildiren rivâyetleri aktarmakla yetinmiş, olumsuz bir yorum yapmamıştır.

3. Mâtürîdî'nin Mübhemâtı Dirâyetle Belirlemesi

3.1. Mâtürîdî'ye Göre Dirâyet

Hatırlanacağı gibi Mâtürîdî bilgiyi genel olarak akıl ve nakil olmak üzere iki kısma ayırmıştı. Bunun dışında bilginin işlevine göre farklı bir sınıflandırma daha yapmıştır. Mâtürîdî'ye göre işlevsel olarak bilginin üç kaynağı vardır. Birincisi akılla elde edilen çıkarım (istidlâl), ikincisi duyularla elde edilen gözlem (müşâhede) ve üçüncüsü ise haber verilmek suretiyle öğrenilen işitmedir (sem').¹³⁵ Bununla ilgili olarak verdiği örnekte el-En'âm 6/143'üncü âyetinde muhatap Arap toplumunda uygulamada olan bir yasağa değinmiştir. Buna göre haram olarak kabul ettikleri uygulamanın yukarıda sayılan üç bilgi kaynağına göre mesnetsiz olduğu âyet tarafından bildirilmiştir. Şöyle ki: İstidlâl ilmine göre akılla haram saydıkları şeylerin haram olduğu sonucu çıkmaz. Allah, bunun haram olduğuna şahit olmadığı için müşâhede ilmiyle de böyle bir sonuç çıkmaz. Onlar ilahi kitaplara iman edip, peygamberi tasdik etmedikleri için de sem' veya haber yoluyla haram olduğunu da söyleyemezler. Böylece tüm bilgi kaynaklarına göre inkârcıların iddiaları mesnetsiz kaldığı için afallayıp köşeye sıkıştıklarını savunmuştur.¹³⁶

Mâtürîdî'ye göre haberle elde edilen naklî ilimlerin (âyet ve hadis) yanında akıl, vazgeçilmez bir bilgi kaynağıdır. İnsanın mükellef olması hususunda akla önemli fonksiyonlar yükleyen Mâtürîdî, nakil olmasa dâhi insanın Allah'ı tanımada sorumlu olduğunu ve akılla Allah'ın idrak edilmesi gerektiğini savunarak bu konuda Eş'ârî'den farklı düşünmüştür.¹³⁷

¹³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 285.

¹³² Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 120.

¹³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 432.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 564.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 4: 291.

¹³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 4: 291.

¹³⁷ Marifetullah ile ilgili geniş bilgi için bk. Gazzâlî, *Qavâ'idu'l-'âka'id*, 209-211; Ebu'l-Feth Tâcuddîn eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (Haleb: Müessesetu'l-Halebî, ts.), 42-45, 70-71, 113-114; Yahyâ b. Ebu'l-Hayr el-İmrâni, *el-İntişâr fi'r-red*

O, bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Allah’a ortak koşmanın (şirkin) haram olduğu akılla bilinir. Akıl sahibi herkesin kendi yaratılışına bakıp; en güzel şekilde yaratıldığını ve kendisi dışında yaratılan hiçbir mahlûkata benzemediğini idrak edip Rabbini tanıması ve tevhid inancına sahip olması gerekir. Kendisine verdiği bunca nimetlere rağmen başkalarını ilah ve rab edinerek O’na nasıl ortak koşabilir? Bu hem akılla hem de nakille haramdır.”¹³⁸

Mâtürîdî’nin marifetullah gibi dinin temel prensiplerinden birisi için vahiy yoluyla olmasa da aklın bilinmesinin zorunlu olduğunu beyan etmesi, aklî istidlallerle elde edilen bilgilere önem verdiğini gösterir. Kullanım imtihan edilmesini akıl ve verilen nimetler bağlamında karşılaştırması buna örnek olarak verilebilir. O’na göre imtihanın fazileti sadece akıl sayesinde idrak edilebilir. Aynı şekilde mü’minin üstün olduğu akılla bilinir. Kendisiyle imtihan edilen şeylerin (nimetler) üstün olmamasının nedeni doğrunun tek olduğu herkese eşit olarak dağıtılan akılla bilinmesi ve sorumluluk vesilesi kılınan aklın aynı/tek olmasıdır. Ona göre doğrunun akılla bilinmesi ve aklın imtihan vesilesi kılınmasında herkes eşittir. İmtihana tabi olan insan hakikati kabul edip bunun gereklerini yerine getirdiğinde akıllı (zû akl), ondan yüz çevirip inatlaştığında ise inatçı (mu’annîd) olarak nitelendirilmiştir. Akıllı olmayana ise deli (mecnun) olarak isimlendirmiştir.¹³⁹

Mâtürîdî, Kur’ân’daki mübhemâtı izah etmeye çalışırken çeşitli vesilelerle dirâyet yöntemine başvurmuştur. Esasında tefsirinin her sayfasında dirâyet örneklerini görebilmek mümkündür. Ancak yukarıda değinildiği gibi usûl âlimlerinin çoğu mübhemâtü’l-Kur’ân’ın beyanında nakle dayanmayı zorunlu görürken, re’y ve içtihadı yer olmadığını savunmuşlardır. Bir önceki bölümde çeşitli örneklerle izah edildiği gibi Mâtürîdî, Kur’ân’da mübhem bırakılan hususlara değinirken çoğu yerde bunların sadece nakille bilinebileceğini savunmuştur. Bununla birlikte âyetlerde zikredilen bazı mübhemâtı re’y veya içtihadla medlûllerinin tespit edilmeye çalıştığı söylenebilir. Mübhemâtların medlûllerini dirâyet metodolojisine göre belirlemeyi başka âyetleri delil gösterme ve re’yle tespit etmeye çalıştığı söylenebilir. Meselenin tam olarak anlaşılabilmesi için bu hususların izah edilmesi gerekir.

3.2. Âyetle Mübhemâtı Belirlemesi

Eserin bütününde âyeti âyetle tefsir etme yönteminin yaygın bir şekilde

¹³⁸ ‘ale’l-Ğaderiyyeti’l-eşrâr, Suûd b. Abdülaziz (Riyad: Advâu’s-Selef, 1999), 1: 118-120.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 4: 310. Konu ile ilgili ayrıca bk. 2: 562.

¹³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 1: 564.

kullanıldığı söylenebilir.¹⁴⁰ Özellikle kelâmî ve fikhî meselelerde hükümleri tespit ederken Kur’ân’ın bütünlüğünü gözetmiştir. Bazen doğrudan tefsir mahiyetinde âyetler delil olarak sunulurken, bazen de âyetle ilgili farklı görüşler sıralandıktan sonra bunların isabetli olmadığı başka âyetlerle desteklenmiştir.

Tefsir mahiyetinde herhangi bir bilgi zikredilmeden, el-Bakara 2/207’nci âyetinde “İnsanlardan öylesi vardı ki, Allah’ın rızasını kazanmak için kendilerini feda ederler” şeklinde ifade edilen kimselerin cihada katılarak kendilerini Allah yolunda feda edenler olduğu “Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır” mealindeki et-Tevbe 9/111’inci âyeti delil gösterilerek izah edilmiştir.¹⁴¹ Aynı şekilde *yeşterüne ed-đelâle* (Sapkınlığı satın alıyorlar... en-Nisâ, 4/44) ifadesiyle Ehl-i Kitap’tan bir zümrenin rüşvet ve benzeri şeyleri verip sapkınlığı satın aldıklarını, el-Enfâl 8/36’ncı âyeti delil gösterilerek izah edilmiştir.¹⁴²

Mâtürîdî, çoğunlukla âyet ile ilgili muhtemel vecihleri sıraladıktan sonra bu görüşlerin isabet durumlarını veya kuvvetli olanını tercih etmek için başka âyetleri delil olarak gösterir. *İnnî câ’ilun fi’l-’ardı halife* (Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım. el-Bakara, 2/30) âyetinde geçen *halifenin* Hz. Âdem olduğu yönündeki yorumlara, aynı âyette geçen *etac’alu fihâ men yufsidu* (orada bozgunculuk yapacak) ifadesinde geçen olumsuz çağrışımlar nedeniyle katılmadığını belirterek, bazı ihtimalleri gündeme getirmiştir. Bu ihtimallerden biri *ve yec’alukum hulefâe’l-’ard* (Sizi yeryüzünün halifesi kılan... en-Neml, 27/62) ifadesinde bildirildiği gibi kıyamet gününe kadar gelen Hz. Âdem’in zürriyeti veya *innâ ce’alnâke halîften fi’l-’ard* (Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. Sâd 38/26) ifadesiyle Hz. Dâvûd’a hitaben ifade edildiği gibi yeryüzünde Allah’ın nizamıyla hükmetme olabileceği sonucuna varmıştır.¹⁴³

Bazen rivâyetin isabetli olduğunu teyit etmek için âyetleri delil olarak göstermiştir. Kur’ân’da yer alan mübhemâtlardan biri de el-Bakara 2/102’nci âyette zikredilen Hârût ve Mârût’un kimlikleridir. Mâtürîdî, bunların meleklerden olduğuna dair haberlerin doğru olmadığını ifade etmek için Hasan el-Basrî’nin görüşünü aktardıktan sonra, bunu teyit etmek için meleklerin niteliklerini anlatan *lâ ya’süne’llâhe mâ emerehum* (Allah’ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen... et-Tahrîm 66/6) ve *lâ yesbikûnehu bi’l-ķavl* (Onlar Allah’tan önce söz söylemezler. el-Enbiyâ

¹⁴⁰ İmam Mâtürîdî’nin âyeti âyetle tefsir etmesi hakkına geniş bilgi için bk. Ali Karataş, *İmâm Mâtürîdî Kur’ân’ı Kur’ân’la Te’vil*, İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2014.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 2: 101-102.

¹⁴² Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 3: 97.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 1: 416-417.

21/27) âyetlerini delil göstererek karşı çıkmıştır.¹⁴⁴

Tevbe 9/108'inci âyetinde *lemescidun ussise 'ala t-takvâ* (temeli takva üzerine kurulan mescit) ifadesiyle bildirilen mescidin Mescid-i Nebevî olduğu şeklindeki görüşleri doğru bulmaz. Aynı âyette geçen *fihi ricâlun yuhibbune en yetetahherû* (orada temizlenmeyi seven adamlar vardır) ifadesini delil göstererek buranın Kûbâ Mescid-i olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵

Ehl-i Sünnet öğretisine muhalif yorumları kabul etmezken, başka âyetleri delil göstermek suretiyle itikadî çizgisini muhafaza etmiştir. el-Hicr 15/44'üncü âyetinde *lehâ seb'atu ebvâb* (Onun yedi kapısı vardır) ifadesi kimi yorumlarda inkârcı fırkalara büyük günah işleyenlerin de dâhil edilmesine, aynı sûrenin 42'nci âyetinde geçen *gavîn* kelimesinin "kâfirler" anlamında olduğunu delil göstererek karşı çıkmıştır.¹⁴⁶

Mâtürîdî'nin yorumlarında diyalektik düşünce her zaman öncelenmiş görünmektedir. Örneğin *verafe'nâhumekânen 'iliyyâ* (Onu yüce bir makama yükselttik. Meryem 19/57) ifadesini Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesi olduğu yönündeki görüşlere karşılık, burada ifade edilen üstünlük ve kıymetin, Allah ve insanlar katındaki mertebe olduğunu aynı sûrenin 50'nci âyetinde geçen *ve ca'alnâ lehüm lisâne şidkin 'aliyyâ* (Onlar için yüce bir doğruluk dili var ettik) ibaresiyle izah etmiştir.¹⁴⁷

Mâtürîdî, âyetlere sadece mübhemâtın medlûlünü tayin etmek için başvurmamıştır. Bazı kapalı veya şaibeli durumları olduğu gibi bırakılması gerektiğini başka âyetlerle desteklemiştir. Nitekim Medine döneminde yaşanan bir olayın vahyin müdahalesine maruz kaldığını rivâyetlerden öğreniyoruz. Medine dışına gönderilmiş askeri bir birlik yolda karşılaştıkları bir kişiyi, korkusundan söyledi diye, kelime-i şehâdet getirdiği halde öldürdü. Bu olay Hz. Peygamber'e intikal ettiğinde çok üzüldü ve "Kalbini yarıp içine baktınız mı?" diye bunu yapanlara çıkıştı.¹⁴⁸ Mâtürîdî, bu olay üzerine en-Nisâ 4/94'üncü âyetinin nâzil olduğunu bildiren sebep-i nuzûl rivâyetini hatırlattıktan sonra, anlatılanlara bir anlam veremediği itiraf etmiştir. Burada şüpheli bir şeylerin vuku bulduğunu, nitekim şüpheli şeylerden uzak durmayı tembihleyen el-Hucurât 49/6 ve el-İsrâ 17/36'nci âyetlerini hatırlatarak meseleyi kapatmıştır.¹⁴⁹

3.3. Re'yle Mübhemâtı Belirlemesi

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 1: 523-524.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 5: 481.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 443.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 245.

¹⁴⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nisâbü'rî el-Vahîdî, *Esbâbu'n-nuzûl*, thk. İsam b. Abdülmuhsîn el-Humeydân (Dammam:Dâru'l-İslâh, 1992), 175-176.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 3: 331.

Mâtürîdî mübhemâtla ilgili rivâyetleri aktardıktan sonra bunlar arasında tercihte bulunması dirâyet örnekleri olarak verilebilir. Örneğin İbrâhîm 14/41'inci âyetinde Hz. İbrahim'in duasında geçen *li-vâlideyye* ibaresiyle ilgili olarak ebeveyninin Müslüman olup olmadığıyla ilgili çeşitli rivâyetleri aktardıktan sonra kendi görüşünü, babasının tereddütsüz inkârcılardan olduğu, annesi de inkârcılardan ise söz konusu duayı ebeveynine yapmadığı, Müslüman olmaları şartıyla dua ettiği şeklinde ifade etmiştir.¹⁵⁰

Hız. Meryem'in doğum esnasında yaşadığı derin üzüntünün *fe nâdâhâ min tahtihâ* (Altından ona şöyle seslendi... Meryem, 19/24) ifadesiyle teselli edenin kim olduğu ile ilgili olarak çeşitli rivâyetleri aktardıktan sonra en doğru tercihin yiyecek ve içeceğin olmadığı bir mekânda bulunmaları nedeniyle çocuğunun zarar görmesinden korktuğu için konuşanın Hz. İsâ olduğunu savunmuştur.¹⁵¹

Hız. Peygamber'in kavmini İslâm'a daveti karşısında şiddetli bir muhalefetle karşılaştığı bilinmektedir. İnkârcıların "Ey Rabbimiz! Hesap gününden önce payımızı hemen ver" (Sâd, 38/16) şeklinde hemen talep ettikleri şeyin rivâyetlerin ittifakıyla, kıyamet gününde kendilerini bekleyen azap olduğunu nakleden Mâtürîdî, bu görüşe katılmaz. Ona göre kıyamet gününe inanmayan inkârcıların talep ettiği şey âhirette kendilerine verileceği söylenen nimetlerin dünyada verilmesiydi. Çünkü talep ettikleri şey amel defterleri veya karşılaşacakları azap olmuş olsaydı bunu Allah'tan değil Hz. Peygamber'den isterlerdi.¹⁵²

Diğer taraftan İslâm'a davet ederken çeşitli ithamlara maruz kalan Hz. Peygamber kendisini, "Ben sizin aranızda bundan –Kur'ân'ın inişinden- önce –kırk yıllık- bir ömür yaşadım" (Yûnus, 10/16) şeklinde daha önceki hayatını bildiklerini ima eden cümlelerle savunmuştur. Mâtürîdî'nin naklettiği rivâyetlere göre bu ifadeyle Hz. Peygamber'in onlara, daha önce okuma-yazma bilmediği veya hiç yalan söylemediği hatırlatılmıştır. Ayrıca muhtemel bir yorum olarak âyette işaret edilen, Hz. Peygamber'in kavmini İslâm'a davet ederken onlara yeniden dirilişin gerçekleşeceğini delilleriyle birlikte sunmasıydı. Çünkü daha önce inkârcılardan hiç kimse yeniden dirilişin gerçekleşeceğini iddia edip bunun delillerini sunmamıştı.

Mâtürîdî, mübhemâtlarla ilgi bazı hususları farklı bakış açısıyla incelemiştir. Bunlardan biri de itikadî konulardır. el-Bakara 2/80'inci âyette geçen "Bir de dediler ki: "Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır" ifadesini "buzağıya taptıkları günler" olduğunu ittifakla savunan müfessirlerin iki nedenle söylediklerini anlamsız bulur. Ona göre buzağıya tapan muhatap toplumdaki Ehl-i kitab'ın kendisi değil,

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 6: 406.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 7: 230.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, 8: 609.

atalarıdır. İkinci olarak bu eylemi gerçekleştiren ataları tevbe edip bu fiilden döndükleri için buzağıya ibadet etmelerinden dolayı cezalandırılacağını söylemenin anlamsız olduğunu savunmuştur.¹⁵³ Diğer bir örnek “İman ettikten sonra inkâr eden bir toplumu Allah nasıl doğru yola eriştirir?” (en-Nisâ, 4/137) ifadesinde geçen kavmin kim olduğu ile ilgili bazı rivâyetler aktarmıştır. Kavmin kim olduğunu belirlemenin bir önemi olmadığını belirten Mâtürîdî, bu kavmi Allah’ın asla iman ve tevbe etmeyeceğini bildiği bir kavim olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁴

Bazen tamamen akıl yürütme veya muhtemel durumların tespitiyle mübhemât belirlemeye çalışmıştır. Müslümanları sadaka vermeye teşvik eden “Allah’a güzel bir borç verecek kimdir ki...” (el-Bakara, 2/245) âyeti nâzil olunca inkârcılar “Şüphesiz Allah fakirdir, biz zenginiz” (Âli-İmrân, 3/181) şeklinde küçümseyici ifadeler kullandılar. Bununla ilgili olarak Mâtürîdî muhtemel durumları analiz etmiştir. Ona göre âyette zikredilen söz iki kesimden sadır olmuş olabilir. Birincisi bu sözü peygamberlerini katleden önceki Yahudiler söylemiş olabilir. Âyetin muhatabı peygamberlerini öldüren kimseler değillerdi. Fakat önceki Yahudilerin yaptıklarından hoşnut oldukları için bu suç onlara nispet edilmiştir. İkincisi nüzûl döneminde yaşayan Yahudiler açık veya gizli bir şekilde sahabeye bu sözü söylediler. Eğer bu sözü öncekiler söylemişse iki ihtimal olduğunu savunmuştur. Birinci ihtimal, Allah bunu Hz. Peygamber’e, onları teskin etmek ve inkârcıların eziyetlerine karşı sabretmeleri için haber verdi. Yani onlar Allah hakkında böyle konuşurlarken, Müslümanlar hakkında neler demezler ki! İkinci ihtimal ise Hz. Peygamber’in risâletinin bir delili olmasıdır. Eğer bu sözü sahabeye açık bir şekilde söylemişlerse iki ihtimal olduğunu savunmuştur. Birincisi onlardan gelen eziyetlere karşı sabretmeleri, ikincisi ise tüm söylenenlerin Allah katında kayıt altına alındığı ima edilmek istenmiştir. Eğer bu sözü gizli bir şekilde söylemişlerse aynı şekilde iki ihtimal söz konusu edilmiştir. Birincisi ifade edildiği gibi âyet nübüvvet delilidir. Hz. Peygamber bunu Allah’tan öğrendiğini onlara bildirilmiştir. Çünkü onların kendi aralarında söyledikleri bir bilgi ancak vahiy ile ifşa edilebilir. İkincisi ise onların eziyetlerine karşı teselli ve sabretmeleri istenmiştir.¹⁵⁵

Sonuç

Nüzûl süreciyle birlikte başlayan yoğun çabaların sonucunda tefsir alanda kıymetli eserler telif edilmiştir. Mâtürîdî’nin *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*’si erken dönemde telif edilen ilk tefsirlerden biridir. Kavramlara yüklediği yeni

¹⁵³ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 1: 500-501.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 3: 338.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, 2: 524. Buna benzer örnekler için bk. 3: 490, 492; 4: 26, 256; 6: 443.

anlamlar, naklî bilgiyi yorumlama gücü, re'y eksenli çıkarımları, hemen hemen her konuyu eleştirel bakış açısıyla analiz edebilme yeteneği ve en önemlisi bilgileri Kur'ân'a arz ederek aykırı gördüklerini tereddütsüz bir şekilde reddetmesi tefsirini özgün kılmıştır.

Mâtürîdî genel olarak bilgi kaynaklarını çıkarım (istidlâl), gözlem (müşahede) ve işitme (sem'/haber) olmak üzere üç kısma ayırır. Birinci ve ikinci kısım bilgiler dirâyetin kaynağını oluştururken, son kısım bilgi ise rivâyet kaynağını oluşturur. İşitmeyle elde edilen bilgi kaynaklarını âhâd hadis ve içtihad neticesinde elde edilen bilgileri ilmu'l-amel; âyet ve mütevâtir hadisle elde edilen bilgileri ise ilmu'ş-şehâde olmak üzere iki kısma ayırmıştır.

Mâtürîdî, âyetleri tefsir ederken yukarıda yapılan sınıflandırmayı esas almıştır. Bilgi kaynakları içerisinde istidlâl ve müşahedeyle şekillenen re'y eksenli çizgi sürekli muhafaza edilmiştir. Aslında bu durum Ehl-i Sünnet çizgisinde alışık olunan bir tercih değildir. Mâtürîdî'nin akrabası olan Ehl-i Sünnet'in ilk temsilcilerinden Hâris el-Muhâsibî'nin kelâm metodolojisi kullanması nedeniyle karşılaştığı baskılar düşünüldüğünde, o dönemde akli istidlallerle elde edilen bilgiye karşı güçlü bir direncin olduğu kabul edilmelidir. Mâtürîdî'nin, akıl ile nakil çatışmasında, akli önceleyen metodolojik yaklaşımı tefsirine gösterilen ilginin hak ettiği seviyede olmamasının nedenlerinden biri olabilir.

Mübhemâtu'l-Kur'ân konusuna dâhil olan âyetlerin bir kısmını ihtiyaç duyulmaması veya hakkında rivâyet olmaması nedeniyle izah etmezken; diğer bir kısmını çoğunluğu rivâyet olmak üzere, bazen de dirâyet yöntemiyle medlûlünü belirlemeye çalışmıştır. İtikadî konulara dâhil olan mübhemâtin belirlenmesinde mütevâtir haberi şart koşarken, âhâd haberleri sadece amalfî konularda delil olarak kabul etmiştir.

Mübehemâtin belirlenmesinde esbâb-ı nüzûl rivâyetleri ile israiliyât öne çıkan bilgi kaynaklarıdır. Doğrudan veya dolaylı olarak muhatapları işaret eden âyetleri esbâb-ı nüzûl rivâyetleriyle izah etmeye çalışırken; önceki ümmetlerle ilgili kıssalarda isrâiliyata yer vermiştir. Ancak Hz. Peygamber'in nübüvvetine hâlel getiren bazı rivâyetler istisna olmak üzere esbâb-ı nüzûlün çoğunluğunu kabul ederken; isrâiliyatın az bir kısmını ihtiyaç duyulmayan gereksiz malumatlar, çoğunu ise Kur'ân'a aykırı bilgiler olarak nitelemiştir.

Esasında Mâtürîdî'nin mübhemâtları belirlemeyi öncedelediği söylenemez. Zira çoğu yerde konu ile ilgili rivâyetleri aktardıktan sonra âyette anlatılanlarla yetinilmesini tavsiye etmiş, ihtiyaç duyulan hususların Kur'ân tarafından izah edildiğini, mübhem bırakılan kısımların peşine düşülmemesi gerektiğini ve rivâyetlerde aktarılan bilgilerin çoğunun gereksiz olduğunu müteaddit defa tekrarlanmıştır. Böylece sıhhati tartışmalı

gereksiz bilgilerin değil, Kur'ân'ın anlattığı hikmet ve hakikatlerin peşinde olunması gerektiğini salık vermiştir. *V'allâhu a'lem.*

Kaynakça

Adnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakatu'l-müfessîrîn*. Thk. Süleyman b. Salih. Suudi Arabistan: Mektebetu'l-'Ulûm, 1997.

Albayrak, Halis. "Mubhematu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992): 155-182.

Bakkal, Mustafa Cihad. "Kıssalar Bağlamında Mâtürîdî'nin Kur'ân'daki Mübhemlere Bakışı". *Ekev Akademi Dergisi* 21/72 (Güz 2017): 195-214.

Bursavî, İsmail Hakki. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.

Cevherî, İsmâil b. Hammad. *eş-Sıhâh*. Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Risâle fi usûli'l-ḥadîs*. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1407.

Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal* 7/2 (Mayıs-Ağustos 2010): 67-93.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV, 2016.

Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fi't-tefsîr*. Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.

Ezdî, Abû Bekr Muhammed b. Düreyd. *Cemheretu'l-luḡa*. Thk. Remzî Münîr Baklebekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm lil Melâyîn, 1987.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luḡa*. Thk. Muhammed İvad. 15 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, 2001.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Ḳavâ'idu'l-'aḳa'id*. Thk. Musa Muhammed Ali. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1985.

Gezer, Süleyman. "Kur'ân'daki Belirsiz Anlatımlar/Mübhemât Sözlü Dil Bağlamında Bir Yaklaşım". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 2002): 253-264.

İbn Aşûr, Mahmûd et-Tahir. *et-Tahriru'l-vecîz*. 40 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnusîyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kasım. *Tâcu't-terâcim*. Thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1414.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn. *Der'u te'ârûḍi'l-'aḳl ve'n-naḳl*. Thk. Muhammed Reşâd Sâlim. Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd İslâmiyye, 1991.

İbnu'l-Enbârî. *eş-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*. Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1992.

İmrâni, Yahyâ b. Ebu'l-Hayr. *el-İntişâr fi'r-red 'ale'l-Ḳaderiyyeti'l-eşrâr*. Suûd b. Abdülaziz. Riyad: Advâu's-Selef, 1999.

İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.

Hafâcî, Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetu's-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâr Sadr, ts.

Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. Mehdî el-Mahzûmî v.dğr. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.

Hatipoğlu, İbrahim. "İsrâiliyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 195-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Hüseyin Abdülhâdî Muhammed – Birişik, Abdülhamit. "Mübhemâtü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 437-439. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Karataş, Ali. *İmâm Mâtürîdî Kur'ân'ı Kur'ân'la Te'vil*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 2014. Kâtib Çelebi. *Keşfu'z-zunûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941.

Kazvînî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*. Thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1979.

Kırca, Celal, "Mâtürîdî'nin Tefsir, Te'vil Anlayışı ve Metodu". *Ebü Mansûr Semerkandî Mâtürîdî (Kayseri 14 Mart 1986)*. ed. Ahmet Hulûsi Köker. 51-69. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1986.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn. *Cevâhiru'l-muđiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphane, ts.

Kutlu, Sönmez. "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî". *Dinî Araştırmalar* 5/1 (Ocak-Nisan 2003): 5-28.

Maturîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. Thk. Mecdî Baslum. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

Maturîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbu't-tevhîd*. Thk. Bekir Topaloğlu v.dğr. İstanbul: Mektebetu'l-İrşâd, ts.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib. *el-Lubâb fî 'ulûmi'l-kitâb*. Thk. Adil Ahmed v.dğr. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Nisâbü'rî, Nizâmeddîn. *Ġarâ'ibu'l-Kur'ân ve reġâibu'l-furkân*. Thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416.

Özdeş, Talip. "Mâtürîdî'yi Nasıl Okumalıyız?". *Dinî ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu (İstanbul 20-21 Ekim 2011)*. Ed. Bayram Ali Çetinkaya. 963-974. İstanbul: Ege Basım, 2012.

Özen, Şükrü. "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, 1420.

Reşid Rızâ. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Kahire: Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li-l-Kitâb, 1990.

Riyâzizâde, Abdullahtif b. Muhammed. *Esmâu'l-kutub*. Thk. Muhammed et-Tuncî. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1983.

Saîd Havvâ. *el-Esâs fi't-tefsîr*. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-İslâm, 1424.

Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddin Ahmed b. Yusuf b. Abdiddaim. *ed-Durru'l-mensûr fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. Thk. Ahmed Mahmud el-Harat. 11 Cilt. Şam: Dâru'l-Kalem, ts.

Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şûle, 2008.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcuddîn. *el-Milel ve'n-nihâl*. Haleb: Müessesetu'l-Halebî, ts.

Şeybânî, Ebû Amr. *el-Cîm*. Thk. İbrahim el-Ebyârî. 3 Cilt. Kahire: Hey'etu'l-'Amme li Şuûnni'l-Mutâbi'il-Emîriyye, 1974.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Mısır: Hey'etu'l-Misriyyeti'l-'Amme li'l-Kitâb, 1974.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Müfhimâtu'l-aqrân fi mübhemâti'l-Kur'ân*. Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Beyrut: Mü'essesetu Ulûmi'l-Kur'ân, 1982.

Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîru'l-vesît lil Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Nahde, 1997.

Tay, Hekim. "Kur'ân İlimleri Bağlamında Erken Dönemde Nesh Algısı: Hâris el-Muhasibî Örneği". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (Haziran 2019): 49-82.

Vâhîdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Vesît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd v.dğr. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Vehbe ez-Zuhaylî. *et-Tefsîru'l-munîr*. 30 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1418.

Yüksel, Muhammed Bahaeddin. "Mahiyet ve Muhatap Açısından Mübhemâtu'l-Kur'ân". *Dini Araştırmalar* 21/53 (Ocak-Haziran 2018): 55-77.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed. *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. Thk. Beşâr İvâd Marûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'arûs*. Thk. Komisyon. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

Zemaşerî, Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer. *Esâsu'l-Belağa*. Thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Savde, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1998.

Zerkeşî, Bedrûddîn. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.

Ziriklî, Muhammed Hayruddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm lil Melâyîn, 20002.

